

BELLE TEN

Cilt : XXIV

Temmuz 1960

Sayı : 95

SAM'AL İLE ASİTAWANDAWA ARASINDAKİ YOL :

AMANUS BÖLGESİNİN TARİHİ COĞRAFYASINA
DAİR ARAŞTIRMALAR *

U. BAHADIR ALKIM

Eski Mezopotamya ve Kuzey Suriye'nin İç Anadolu ile olan iktisadî, siyasî, diplomatik ve askerî münasebetlerini sağlayan yolların mühim bir kısmı nasıl —coğrafi şartlara uyarak— ancak Doğu Toros ve Antitoroslar'da tabii birer kilit noktası teşkil eden muayyen geçitleri aşmak mecburiyeti ile karşılaşmışsa, aynı irtibatı temin eden yolların diğer bir kısmı da güney-batı Antitoros ve Amanus Dağlarının daha mahdut sayıdaki geçit veya bellerinden geçmek zorunda kalmıştır.

Eski Anadolu'nun M.ö. II. ve I. binyıllarındaki tarihî coğrafyası ile uğraşanların büyük bir kısmı —kaynaklar daha ziyade aydınlatıldığı için— bu Mezopotamya-Anadolu münasebetinde, Fırat nehrini aşmayı müteakip Malatya havalisinden geçerek Doğu Antitorosları aşan yolları incelemişler¹, Amanusları ve hele güney-batı Antitoros-

* Hocam Prof. Dr. H. Th. Bossert'in 70. doğum yılı dolayısıyla yakında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yayımlanacak "Armağan" için hazırlanmış olan İngilizce makalenin Türkçe aslıdır.

¹ E. Bilgiç: "Die Ortsnamen der kappadokischen Urkunden im Rahmen der alten Sprachen Anatoliens", *AfO* XV (1945 - 1951), s. 22-30; J. Lewy: "Studies in the Historic Geography of the Ancient Near East", *Orientalia* N. S. XXI (1952), s. 1-12; s. 265-292; s. 393-425; A. Goetze: "An Old Babylonian Itinerary", *Journal of Cuneiform Studies*, VII, No. 2 (1953), s. 64-70 ve s. 70'deki harita; M. Falkner: "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien", *AfO* XVIII, 1 Graz (1957), s. 1-37.

ları aşan yollarla daha az meşgul olmuşlardır. Bir taraftan tarihi vesikaların yetersizliği, diğer taraftan güney-batı Antitoroslar'da Türkiye Cumhuriyeti devrine kadar güven bozukluğu dolayısıyla geziler yapılmasının güçlüğü ve hattâ imkânsızlığı, adı geçen bölgenin tarihî coğrafya incelemelerinde tercih edilmemesini âmir sebepler arasındadır.

Güney-batı Antitoroslar'ın bitiminde ve Amanus Dağlarının da batısında kâin Karatepe (Hitit hiyeroglif dilindeki adı: *Asitawandawa-*; Fenike dilinde: *Astwdj*)'de 1947'den 1957'ye kadar yapmış olduğumuz kazılar² vesilesiyle hem Karatepe ile çağdaş, daha başka ören yerlerinin bulunup bulunmadığını araştırmak, hem de Danuna Kırallığının bu çok müstahkem sınır kalesinin kuzey, güney ve güneydoğu ile olan yol irtibatını tesbit etmek amacıyla, Antitoroslar'da henüz lâyıkıyla tanınmayan bir bölgeyi inceleme fırsatını elde ettik. Bu vesile ile Karatepe'nin kuzey ve güney kesimlerindeki tarihî coğrafya araştırmalarımızın ilk sonuçlarını, bundan bir müddet önce yayınlıyarak adı geçen bölgede Kappadokya (Assur metinlerinde: *Tabal*) ile Kilikya (Assur metinlerinde: *Que*) arasında bir yol şebekesini tesbite muvaffak olduk³.

Aşağıdaki satırlarda ise, Karatepe ile Amanus silsilesinin doğu ötesinde bulunan ve bilhassa M. ö. I. binyılının ilk çeyreğinde kuzey-batı Suriye'de önemli kırallıklardan birinin merkezini teşkil eden Zincirli (eski adı: *Sam'al*) şehri arasındaki yol irtibatını ele almaya çalışacağız.

A

Kuzey-doğudan güney-batıya doğru tabii bir mânia teşkil eden Amanus'ların doğu ötesinde kâin Sam'al Kırallığı ile aynı silsilenin batı ötesindeki Danuna Kırallığı arasında dostça veya düşmanca bir münasebeti sağlayan yolların, ancak Amanuslar'ın geçit

² 1947 - 1955 Karatepe Kazıları için krş U. Bahadır Alkım: "Onbir mevsimlik Karatepe Kazılarının mimarlık sonuçlarına toplu bir bakış", *V. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-17 Nisan 1956) Zabıtları*, s. 70-79. 1956 ve 1957 çalışmaları için bk. [U. B. Alkım]: *Belleten*'de, cilt XXI, sayı 82 (1957), s. 346-347; cilt XXI, sayı 84 (1957), s. 658-659.

³ Krş. U. B. Alkım: "An Ancient Road-System in the South-Western Antitaurus", *Proceedings of the Twenty-Third International Congress of Orientalists* (Cambridge 21-28 August 1954), London 1957, s. 147-148; ayn. mll.: "Güney-

verebilen yerlerinden aşabileceği hususunu gözönünde tutarak evvelâ bu konu üzerinde durmak yerinde olacaktır. Amanus Dağlarında kervanlara ve ordulara yol veren iki esaslı geçidin mevcut olduğu malûmdur: Beylân Geçidi (bugün: Belen) ve Arslanlı Bel (bk. Harita 1). *Beylan Geçidi*'nin (= *Pylae Syriae*) Zincirli'ye olan kuş uçuşu uzaklığı 80 km. dir; tabii şartlara göre takip edilmesi gereken yol mesafesi ise 120 km.yi geçer. *Arslanlı Bel* (Arslan Beli, Bahçe Beli, Arslan Boğazı; *Porta Amanica*) ise Zincirli'ye kuş uçuşu 9 km., yol gidişi 16 km. uzaklıktadır. Bu itibarla Beylân Geçidi'nin Zincirli'ye o zamanki vasita imkânlarına göre en aşağı üç konaklık bir mesafede oluşu, halbuki Arslanlı Bel'in Zincirli'ye yaya olarak dört saatlik bir yakınlıkta bulunuşu, Zincirli-Karatepe yolunun tabiatıyla Arslanlı Bel üzerinden geçmesini gerektirmektedir.

Bugün ise Amanus Dağları (=Gâvur dağları, Nur dağları) bu kesimde iki suretle aşılmaktadır: Bunlardan biri tren yolu ile olup Almanların 1904'de açtığı Ayran Tüneli (bk. Harita 2) ile sağlanmaktadır. Diğeri ise, yine Almanlar tarafından o tarihlerde yapılan ve Amanus dağlarını ancak dik, keskin ve bazı ahvalde tehlikeli virajlarla aşabilen, su ikmali güç sun'î bir kara yoludur⁴. Amanuslar'ın batı eteğindeki Osmaniye ile Amanuslar'ın doğu eteğinde kâin Fevzipaşa (eski adı: Keller) arasındaki bu dolaşık mesafe 53 km. olup motorlu vasıtalar bu yolu ortalama olarak 2 saatte geçebilmektedir⁵. Eski zaman şartlarına göre yaya olarak bu uzaklık takriben 13 saatte veya 1.5 konakta alınabilir.

batı Antitoros bölgesinde eski bir yol şebekesi", *Belleten* XXIII, sayı 89 (Ocak 1959), s. 59-73 (aynı metnin Almancası için bk. *Anadolu Araştırmaları*, Y. S. I, sayı 2 (1959), s. 207-222).

⁴ Bu yol, bugün, onarılmış, genişletilmiş ve asfaltlanmış durumu ile bir devlet şosesidir. Meselâ bk. Türkiye Karayolları Haritası (1:2,000,000), Ankara 1958.

⁵ Bu sunî yolun dahi Amanuslar'ın coğrafî bakımından ancak müsait olan yerlerinden geçtiğini burada belirtmek isteriz. Antik devirde Arslanlı Bel ve Beylân geçitleri herhangi bir sebeple kapalı oldukları vakit Amanus Dağlarının aşılması, aşağı yukarı bugünkü Osmaniye-Fevzipaşa şosesinin seyrini takip etmekte idi, şöyle ki: Osmaniye-Kızıldere-Hasanbeyli-Akçadağ geçidi-Fevzipaşa (evvelce: Keller), bk. Harita 2. Bu tarihin zaman zaman kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hasanbeyli'de bulunmuş olan Fenike dilindeki yazıt bu hususu desteklemektedir. Hasanbeyli yazıtı için krş. E. Sachau: *Sitzungsberichte d. Preussischen Akademie der Wissenschaften* (1895), s. 122; H. Winckler: "Eine phönizische Inschrift aus Nordsyrien", *Altorientalische Forschungen* I, 4 (1896), s. 305-309. Pek bozuk olan ve

Zincirli ile Karatepe arasındaki tabîi ve en kolay muvasalânın ancak *Arslanlı Bel* üzerinden geçmesi gerektiğini böylece belirttiikten sonra, şimdi Zincirli'den başlayarak Karatepe'ye kadar bu yolun seyrini, 1955 yılında Amanuslar'ın (res. 1) bu kesiminde atla yaptığımız tarihî coğrafya istikşafına⁶ dayanarak kısaca tasvir edelim:

Zincirli'den çıkan yol kuzey-doğu istikametinde 9 km. kadar bir seyir takip ettikten sonra kuzey-batıya kıvrılır ve aynı istiamette 2.5 km. kadar gittikten sonra Aşağı Ulucak köyüne⁷ varılır (bk. Harita 2). Zincirli'yi terkettikten sonra, deniz yüzeyinden yüksekliği ortalama 540 m. olan bir düzlüğün batı ucundan geçen bu yolun —batıdaki Ulucak köyüne sapıncaya kadar— aşağı yukarı bugünkü Fevzipaşa-Maraş şosesinin geçiş izine rastladığını söyleyebiliriz; zira daha doğudan geçtiği takdirde, —bilhassa kış ve ilkbahar aylarında su seviyesi yükselen Emen gölü ve bataklığını⁸ aşması gerekmekte ve binaenaleyh yolun bu kesiminin Amanuslar'ın doğu yamacı eteğine yakın böyle bir yerden gitmesini zarurî kılmaktadır. Ulucak köyü (evvelce: Kazanlı, Kazan Ali), Yukarı Ulucak ve Aşağı Ulucak olmak üzere iki mahalleden teşekkül etmekte, Amanus'ları aşmak için Arslanlı Bele yönelen yolun başlangıcında coğrafî konumu —kuzey-batı - güney-doğu istikametinde olan— bir vâdinin içinde bulunmakta ve bu suretle Arslanlı Bel'in âdetâ bir dış-kapısını teşkil etmektedir. Ulucak vâdisinin bu nazik durumu, uzunluğu takriben 200 m. olan bir duvarla kapatılmasına âmil olmuş ve böylece Arslanlı Bel yolunun başlangıcı emniyet altına alınmıştır. Tahminen 2-3 m. kalınlığındaki bu duvarın, yapı tekniğine göre Bizanslılar devrine ait olduğu anlaşılmaktadır. İtinâlı bir işçilik göstermeyen, bugün harap bir durumda olan ve ancak temel kalıntıları farkedilen bu duvarın M.s. VIII-X. yüzyıllarda Suriye'den, dolayısıyla Kuzey-Batı Mezopotamya'dan gelen Türk-İslâm ordularının hücumlarına karşı Ars-

M.ö. 8. veya 7. yüzyıla ait olduğu anlaşılan (bk. A. Alt: *Forschungen und Fortschritte*'de XXIV [1948], s. 121) Hasanbeyli yazıtı Berlin Müzesindedir.

⁶ Bu istikşafımıza dair henüz bir rapor yayımlanmamıştır; ancak *Belleter* XXI (1957), s. 374 yanındaki haritada araştırma sonuçlarımız işaretlenmiştir.

⁷ Ulucak köyü, "Aşağı Ulucak" ve "Yukarı Ulucak" olmak üzere iki mahalleden ibarettir. Yukarı Ulucak, Aşağı Ulucak'ın 1-1,5 km. kuzeyindedir. Arslanlı Bel'e çıkan yol, Aşağı ve Yukarı Ulucak köylerinin ortasından kıvrılır.

⁸ Emen Gölü bataklığı son senelerde Bayındırlık Bakanlığı tarafından kurulmuş bulunmaktadır.

lanlı Bel'in ve dolayısıyla Kilikya'nın savunmasını sağlayan bir Bizans seddini teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Ulucak'dan sonra yol, evvelâ güney, sonra da güney-batı istikametine dönerek Amanus'ları tırmanan 4 km.lik yer yer virajlı bir çıkış ile —güneyde kalan— Bünek köyünün⁹ kuş uçuşu 300 m. kadar yakınına gelir; burada Kötüpinar adında su kalitesi düşük bir kaynak vardır.

Kötüpinar'dan itibaren yol 1 km. kadar batı, 1 km. kadar da hafif güney-batı istikametinde seyrettikten sonra, fazla dik olmayan bir meyille Arslanlı Bel'e ulaşır. Arslanlı Bel, doğu-batı istikametinde geniş bir geçitir (Harita 2 ve res. 2). Bu geçidi arzanî bir şekilde kapayan herhagi bir duvar izine tesadüf edemedik. Bugün, Arslanlı Bel'de ancak eskiden Kaman köyüne¹⁰ ait olan hâlen harap bir yeldeğirmeni¹¹ kalıntısı vardır.

Arslanlı Bel'i aştıktan sonra gidiş istikameti batıya yönelir. Kuzey kesiminde —doğudan batıya doğru— Gözkapan dağı, Sarıtepe ve Akçadağ ve batı kesimde ise Hasanbeyli'ye kadar Gökçedağ görülür.

Arslanlı Bel'in 350 m. kadar batısında ve bugünkü yolun kenarında "Bel Pınarı" adını taşıyan bir su kaynağı vardır.

Yol, Arslanlı Bel'in geçit noktasının 2 km. batısından itibaren sulak bir vâdiye girer (res. 3). Vâdi suyunun esasını Kaman deresi teşkil eder. Bu vâdi içindeki yolumuz kolay bir meyil ile 2.5-3 km.lik bir mesafeden sonra Ayran (evvelce: Intilli) mevkiine iner. İyi k liteli ve bol pınar suyu ile meşhur Ayran, aynı zamanda tren yolu istasyonu olup Amanuslar'ı delen uzun Ayran tünelinin (evvelce: Intilli veya Entilli tüneli) batı başlangıcında bulunmaktadır. Bol suyu olması ve Arslanlı Bel'e Amanuslar'ın batı eteğinden çıkan yolun başlangıcında bulunması dolayısıyla Ayran mevki eski devirlerde ordu ve kervanların konakladığı mühim bir yer olsa gerektir. Nasıl Ulucak köyü Amanuslar'ın doğu yönünde Arslanlı Bel'in bir kapısını teşkil etmekte ise, Ayran köyü de Amanuslar'ın batı yönünde Arslanlı

⁹ Bünek köyünden Arslanlı Bel'e çıkan bir patika varsa da, ancak yayaların güçlüğüle geçmesine müsait olan bu çıkış, orduların yürüyüşüne uygun değildir.

¹⁰ Kaman köyü, Arslanlı Bel'in kuş uçuşu 2,2 km. kadar kuzey-doğusuna rastlar; bk. Harita 2.

¹¹ Birinci Dünya Savaşına kadar işlemiş olan bu yeldeğirmeni bugün metrük vaziyettedir (bk. res. 2).

Bel'in diğeri bir kilit noktası durumundadır. Nitekim bugünkü Ayran tren yolu istasyonunun 800 m. kadar kuzey-batısında ve "Ali Kayası" adını taşıyan yerde Ayran vâdisini enlemesine kapayan bir duvarın kalıntısı bugün dahi yer yer ayakta durmaktadır. Köylüler tarafından "Bac Duvarı" adı ile anılan bu duvarın inşa tekniği Romalılarından sonraki bir devre ait olduğunu göstermektedir.

Ayran'dan itibaren yolumuz kuzey-batı istikametinde dar ve âdeta boğazı andıran bir vâdi içinde, aşağı yukarı bugünkü tren yolunun geçtiği izi takip ederek Bahçe (evvelce: Bulanık) kazasına gelir. Ayran-Bahçe arası 7 km. kadardır. Ayran-Bahçe yolunun yarı yerine rastlayan bir yerinde Osmanlı devrine ait eski bir han yerinin temel kalıntılarının bundan 15 yıl evveline kadar görülebildiğini kılavuzumuzdan duyduk. Bugün ise bu Osmanlı Hanı yerinde köylülerin tarla ve bahçeleri bulunmaktadır.

Bahçe'den sonra yolumuz Humus suyu vâdisini takiben 2.5 km. kadar güney-batıya doğru seyrettikten sonra aşağı yukarı batı istikametinde bu vâdi içinden 7.5 km. daha ilerler; bunu müteakip bu sulak vadiyi terk ederek bu bölgedeki dağlık kesimin güney etek yamacı üzerinden kuzey-batıya doğru 5 km. lik bir gidişten sonra bu günkü Yarbaşı trenyolu istasyonuna ulaşır. Yarbaşı'ndan sonra yol, umumiyetle kuzeybatı istikametinde seyrederek Haruniye Ovasına girer; bu günkü Ellek, Çıraz, Höbür ve Böcekli köylerinden geçip Domuztepe'ye varılır. Ovanın bu kesiminde dere veya ırmak yoksa da arazi kuyuların açılmasına müsaittir. Nitekim bu gün bu dolaylardaki köylüler su ihtiyaçlarını bol sulu kuyulardan temin etmektedirler. Yarbaşı ile Domuztepe arası 21 km. kadardır.¹² Domuztepe'den sonra ise aradaki Ceyhan nehri aşılarak hemen Domuztepe'nin karşısındaki Karatepe önüne gelinir.

Zincirli ile Karatepe arasındaki kuş uçuşu mesafe yalnız 38 km. olduğu halde aradaki Amanus silsilesi dolayısıyla yol uzaklığı 65 km. dir (bk. Harita 2).

¹² Bu vesile ile, Bahçe ile Domuztepe arasında Küçük Esiri Bel üzerinden geçen bir dağ yolunun da bulunduğunu (krş. *Bellekten* XXI, [1957], s. 374 yanındaki harita 1, keza buradaki 1 No. lu Haritamıza bk. : Bahçe- Domuztepe arası, yol 2) ; bu yolun Haruniye ovasına doğu-batı istikametinde girdikten sonra doğruca Domuztepe'ye ulaştığını ayrıca kaydetmek isteriz. Uzunluğu takriben 32 km. olan bu yol büyük orduların geçişi için günlük gösterdiğinden, Bahçe-Domuztepe yolunun daha ziyade Bahçe-Yarbaşı-Domuztepe itinererini çizmiş olduğunu belirtmek isteriz.

B

Zincirli'den çıkan yolun, coğrafî şartlar dolayısıyla Amanus Dağı üzerindeki Arslanlı Bel'i aşır oldukça dolaşık bir iz çizmeyi müteakip Karatepe'ye ulaşabildiğini böylece gördükten sonra, *Sam'al-Danuna* münasebetlerinde bu yolun önemine işaret etmek konumuzun ikinci kısmını teşkil etmektedir. Ancak, bu mevzua girmeden önce, evvelâ, en eski devirlerden itibaren başlayarak yakın zamanlara kadar Amanus Dağlarının Küçük Asya ile Suriye'nin ve dolayısıyla Mezopotamya'nın iktisadî ve tarihî münasebetlerinde oynamış olduğu rolüne temas etmek ve ondan sonra Sam'al-Danuna yol irtibatına geçmek yerinde olacaktır.

I. ESKİ ÖN ASYA TARİHİ KAYNAKLARINDA
AMANUS DAĞLARI VE ÖNEMİ

Âdeta tabii bir duvar halinde kuzeykuzey-doğudan güney güney-batıya doğru Maraş (Assur kaynaklarında: *Marqasi* veya *Gurgum*; Hitit hiyeroglif vesikalarında: *Gurgum*, klâsik kaynaklarda: *Germaniceia*; Bizans menbalarında: *Germanikeia*)'dan başlayıp İskenderun'un güney-batısındaki Hınzır (klâsik: *Rhosus*) Burnuna kadar uzanan Amanus Dağları¹³, hem Küçük Asya ile Suriye ve dolayısıyla Mezopotamya arasında tabii bir mânia teşkil etmeleri hem de sedir, servi, şimşir v.s. gibi sağlam inşaat için bilhassa revaçta olan ağaçların bol ormanlarına sahip bulunmaları bakımından —arada mevcut yüzlerce kilometrelik uzaklığa rağmen— pek eski devirlerden itibaren gerek iktisadî ve gerek siyasî sebepler saikiyle Mezopotamya sakinlerini kendisine çekmiştir. Bu alâka, —“Sedir Ormanının”, “Sedir Dağına” tekabül etmesi keyfiyeti isabet kaydettiği takdirde—¹⁴ Gilgames efsanesine dahi girmiştir¹⁵.

Amanus Dağları ile ilgili Ön Asya kayıtlarını —filolojik teferruattan sıyrılarak— tarihî coğrafya zaviyesi altında kronoloji sırasına göre özet halinde görelim:

¹³ Krş. B. Darkot: “Gâvur Dağları” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* IV (1948), s. 724-726; E. de Vaumas: “L'Amanus et le Djebel Ansarieh”, *Revue de Géographie Alpine* XLII (1954), s. 111-142.

¹⁴ Genel olarak kabul edilen bu fikre karşı krş.: S. N. Kramer: “Dilmun, the Land of the Living”, *BASOR* 96 (Aralık 1944), s. 20-28.

¹⁵ I. Gelb: *OIP* XXVII (1932), s. 4, nt. 37; R. C. Thompson: *The Epic of Gilgamesh*, Oxford 1930, s. 36 ve tür. yr.

a) Akkad Kırallı Naram-Sin (M.ö. XXIV. yüzyıl)'in birkaç metni arasında Amanus Dağı ile ilgili iki tabletini ele almak istiyoruz:

1. Bunlardan biri Ur'da bulunmuş olup İsin sülâlesi veya I. Babil Hânedanı zamanında ihmalkârane bir surette yapılmış bir kopyedir. Bu Akkadca metinde şöyle bir ibare geçer: “. (Tanrı) Nergal, kudretli Naram-Sin için yolu açtı ve ona Arman'ı, Ibla'yı verdi ve ona Amanus'u, Sedir Dağını ve Yukarı Denizi bağışladı¹⁶”. Hele aynı metnin diğer bir yerinde: “O, Amanus'u, Sedir Dağını itaati altına aldı” (= *A-ma-nam SA-TU İŞERENI i-ik-mu-ur*) suretinde bir kaydın bulunması (St. II., sat. 25 v.d.)¹⁷, Amanus bölgesini daha o devirde kontrolü altında bulunduran bir kavmin mevcudiyetini açığa vurmaktadır.

2. Naram-Sin'in, Amanus'lardaki siyâsî bir teşekkülün varlığını gösteren diğer bir metni de Boğazköy'de (= Hattuşa-) bulunmuştur¹⁸. Çivi yazısı Hititçesi (= *našili*)¹⁹ ile tertip edilen²⁰ ve Naram-Sin'in 17 kralın kurduğu bir ittifaka karşı kazandığı zaferini tasvir eden bu metni umumiyetle efsanevî olarak telâkki edilmiştir²¹. Ancak bu metnin daha sonraki devirlerde gerek Kültepe (M.ö. XVIII. yüzyıl) ve gerek Hitit tabletlerinde (M.ö. XIV-XIII. yüzyıl) burada zikri geçen bazı şehirleri ihtiva etmesi, binaenaleyh bu şehir adlarının hayalî olmaması ve hele Diyarbakır dolaylarında Pir Hüseyin mevkiinde Naram-Sin'in Anadolu ile temasının diğer bir delilini teşkil eden bir zafer stelinin bulunmuş olması²², buna ilâveten hemen

¹⁶ C. Gadd-I. Legrain: *Ur Excavations. Texts*, London 1928, No. 275, cilt I, s. 74 vdd.; cilt II, lev. LVI; krş. *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, Princeton 1951, s. 268.

¹⁷ Krş. A. Ungnad: *Subartu*, Berlin ve Leipzig 1934. s. 117.

¹⁸ KBo III 13, ö.y. 13 (= II BoTU, 3).

¹⁹ *Našili* dili hakkında son olarak krş. H. G. Güterbock: “Toward a Definition of the Term Hittite”, *Oriens* X, 2 (1957), s. 235; ayn. mll.: “Kanes and Nesa-Two Terms of one Anatolian Place Name?”, *Eretz-Israel* (Mazar Volume) V (1958), s. 46-50.

²⁰ Boğazköy menşeli bu tabletin Akkadca'dan Hititçe'ye yapılmış bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Krş. E. Forrer: II BoTU s. 1.

²¹ Bu Naram-Sin metninin efsanevî olduğunu ileri sürenlerin başlıcaları: H. G. Güterbock (*ZA.N.F.* X[1938], s. 75, 79, 80; B. Landsberger: “Über die Völker Vorderasiens im dritten Jahrtausend”, *ZA N.F.* I (1924), s. 215-216.

²² J. P. Naab ve E. Unger: *Pir Hüseyin'de Naram-Sin Stelinin Keşfi*, İstanbul 1934, s. 8-29 (Türkçe), s. 30-48 (Almanca).

bundan evvel ele aldığımız Naram-Sin metninde de Amanus Dağının bu kıral tarafından zaptedildiğine dair bir kaydın bulunması göz-önünde tutulacak olursa, kanaatimizce, Boğazköy menşeli bu Naram-Sin tabletinde hakikat hissesinin de mevcut olduğunu²³ söylemek yerinde olur; metnimizdeki pasaj şudur:

KBo III 13, ö.y. 13 ¹*Iş-kip-p[u. .]*²⁴ LUGAL HUR.SAG ERIN
Tercümesi: Sedir dağı Kıralı İskippu.

Sedir dağının Amanus'a tekabül ettiği umumiyetle kabul edildiğine göre²⁵ M.ö. XXIV. yüzyılda Amanus'a hâkim bir kıral adının zikri bizim için çok önemlidir. Bir an, Boğazköy menşeli bu metnin efsanevi olduğu kabul edilmiş olsa bile, Sedir Dağının efsaneye girecek kadar önem kazanması, kaliteli ağaç çeşitleri bakımından zengin olan Amanus'un Akkad'lular tarafından tanındığına işaret etmektedir.

b) Lagaş Kıralı Gudea'nın kayıtları: Gudea'nın (M.ö. XXI. yüzyıl) Amanus dağı ile ilgili iki metni vardır.

1. "A-Silindirî" adı ile tanınan metnin bir yerinde aşağıdaki kayıt mevcuttur²⁶: "Tanrı Ningirsu'nun EN-Rahibi Gudea, (o zamana kadar) hiç kimsenin girmemiş olduğu Sedir Dağına yol yaptı, onun (=Sedir Dağının) sedir ağaçlarını büyük baltalarla kesti.

²³ Bu Naram-Sin metninde gerçek payının da bulunduğunu ileri sürenler: E. Meyer (krş. *Geschichte des Altertums* II, 1, Stuttgart ve Berlin 1928, s. 12); E. Forrer (bk. I *BoTU*, s. 1); B. Hrozný (krş. "Narâm-Sin et ses ennemis d'après un texte hittite", *ArOr* I [1929], s. 65-76); S. Smith (*Early History of Assyria*, London, s. 96); D. Dhorme (*Revue Biblique* 37 [1928], s. 172); H. Th. Bossert (bk. *Altanatolien*, Berlin 1942, s. 34); A. Goetze: (*Kleinasiens*, 2. baskı, München 1957, s. 66).

²⁴ Bu kıral adının son hece işareti bozuk olduğundan okunuş kesin değildir. Hrozný, bu ismi "Kipp[u. .?]" suretinde okumakta (krş. "Nâram-Sin et ses ennemis d'après un texte hittite", *Archiv Orientalni* I, [1929], s. 72) ve A. Ungnad ise aynı ismi "Iskibb[u]" veya "Iskibl[i]" tarzında vermektedir (bk. *Subartu*, s. 117). Ungnad'a göre bu Amanus kıralı, o zamanki Subaru prenslerinden biridir. Güterbock aynı adı "Is-qip-[p]u" suretinde okur (bk. "Die literarische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern, 2. Teil" *ZA N.F.* X [1938], s. 68 ve bu şahıs adının, Landsberger'in *Fauna*'sında [s. 129] görülen Akkadca "isqippu" [=solucan] kelimesiyle muhtemelen ilgili olduğunu ileri sürer). E. Laroche ise "İşqippu" okunuşu fikrine katılır (krş. *Recueil d'onomastique hittite* Paris 1952, s. 23).

²⁵ Yk. bk. altnot 14.

²⁶ Bu metnin Leo Oppenheim tarafından yapılan tercümesi için bk. *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, s. 268.

Sedir salları devâsâ yılanlar gibi Sedir Dağından nehrin suyu (istikametinden) aşağı akıyordu.....”.

2. Gudea'nın “B-Heykeli yazıtı” namıyla bilinen diğer bir metni ise şöyle başlar: “O (=Gudea) Tanrı Ningirsu tapınağını inşa ederken onun sevgili kralı Ningirsu ona (=Gudea'ya) Yukarı Denizden Aşağı Denize kadar (bütün) yolları açtı. Amanus'da, Sedir Dağında ²⁷ 60 kübit uzunluğundaki sedir kütüklerinden, 50 kübit uzunluğundaki sedir kütüklerinden (ve) 25 kübit uzunluğundaki KU-ağacı kütüklerinden müteşekkil sallar kurdu.....”.

Gudea'nın bu metinlerinden, Lagaş'da inşa edilen binalar için Amanus Dağından sedir ağacının getirildiği ve sedir kütüklerinin nehir suyundan (Fırat) faydalanarak güney Mezopotamya'ya nakledilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Lagaş'a 1100 km. uzaklıkta olan Amanuslar'ın, Mezopotamya için iktisadî önemi böylece bir defa daha belirmektedir.

c) I. Babil Hanedanı (M.ö. takr. 1850 - 1530) zamanına ait Amanuslar'la ilgili kayıtlara henüz rastlanmamıştır.

d) Mari (Tell Hariri) arşivinde de (M.ö. takr. XVIII. yüzyıl) aynı suretle Amanus veya Sedir Ormanı şeklinde bir coğrafî isim bugüne kadar görülmemiştir. Mari menşeli metinlerde Ön Asya'nın birçok yer adları geçtiği halde ²⁸ Amanus'un görülmemesi, Mari devrinde, Amanuslara muhtemelen başka bir isim verilmiş olması ihtimalini telkin etmektedir.

e) Alalakh (=Tell Açağa) yazıtlarının ²⁹ hem M.ö. XVIII-XVII. hem de XV-XIV. yüzyıllara ait olanlarında yine ne *Amanum* ve ne —M.ö. I. binyılı Assur menbalarında görüldüğü veçhile (aş. bk. s. 363-369) — *Ħamanu* suretinde Amanus Dağı veya Sedir Dağı ile ilgili kayıt mevcut değildir. Buna rağmen Amanus'a bu kadar yakın olan

²⁷ *Ayn. yr.*, s. 269.

²⁸ Meselâ bk. Jean Bottéro ve André Finet: *Archives Royales de Mari XV. Répertoire analytique des tomes I à V*, Paris 1954 (A: Noms géographiques, s. 120 - 139). Ancak yine Mari tabletlerinin birinde görülen *Ħa-am-ma-nu-um* şahıs adının, (krş. Dossin: *Syria XIX* [1938], s. 111) daha sonraki devirde Assur metinlerinde *Ħamanu* suretinde geçen Amanus'la dolayısıyla ilgili olabileceği hatıra gelebilir. Maamafih bu şahıs adının bir Eski Sami Güneş Tanrısı olan *Ħamm(u)* ile de alâkalı bulunabileceği ayrıca muhtemeldir (krş. J. L e w y: “The Old West Semitic Sun-God Ħammu”, *Hebrew Union College Annual XVIII* [1943 - 44], s. 455, altnot 142).

²⁹ D. J. Wiseman: *The Alalakh Tablets*, London 1953.

Alalah'ın, hem bir taraftan denize açılan hem de diğer taraftan güneye kara irtibatını sağlayan bir ticaret yolu üzerinde bulunması Amanus'dan yapılan kereste nakliyatını kontrol hususunda çok önemli bir mevkiye sahip olduğunu bize hatırlatmaktadır³⁰. Bundan başka Yamhad Kırallığı camiası içinde yirmi kırallıktan müteşekkil bir ittifağın akdedilmiş olması³¹, bu bölgenin Doğu Fırat memleketleriyle olan sedir kerestesi ticaretindeki transit ehemmiyetini ayrıca belirtmektedir.

f) Eski Mısır hiyeroglif metinlerinde Amanus Dağları ile ilgili kayıtlar henüz malûmumuz değildir. Thoutmosis III (takr. M.ö. 1501 - 1448) devrine ait bir listede adı geçen *Kaṭar/l* adlı bir yer adı geçmiş olmasına ve bu adın D. Paton tarafından "Amanos" suretinde teşhis edilmesine³² rağmen bu hususta kesin bir fikir söyleyemeyeceğiz. Bununla beraber Mısır'ın sağlam keresteyi kuzey Suriye'den ve ilk devirlerde sedir ağacını Amanuslar'dan getirtmiş olması³³, Amanus kelimesinin Mısırcasını tesbit edemediğimiz halde, Amanus bölgesinin önemine ayrıca işaret etmektedir.

g) Kaniş ve Kaniş Kārûmu (=Kültepe) menşeli Eski Assur metinlerinde (M.ö. XIX.-XVIII. yüzyıl):

"Amanum Dağı" veya "Sedir Dağı" adı bu tabletlerde şimdiye kadar görülmemiş, ancak Amanus'un güney-batı uzantısını teşkil ettiği anlaşılan "Atalur-Dağı"nın kaydına rastlanmıştır (aş. bk. s. 16). O zamanki kervan yollarından birinin Amanus geçitlerinden birini (Arslanlı Beli veya Beylan Geçidini) aşarak Kilikya'ya girdikten sonra³⁴ Kapadokya'ya çıkmış olması hatıra gelirse de son araştırmalar, Mezopotamya'dan Küçük Asya'ya çıkan bu ticaret yolunun daha doğudaki daha güç arazi şartları altında Orta Anadolu'ya ulaştığını açıklamaktadır.³⁵ Bununla beraber, Kültepe metinlerinde

³⁰ Krş. Sir Leonard Woolley: *Alalakh*, Oxford 1955, s. 381.

³¹ Bk. G. Dossin: "Les archives épistolaires du Palais de Mari", *Syria* XIX (1938), s. 117-118; krş. H. Schmökel: *Geschichte des Alten Vorderasien*, Leiden 1957, s. 218.

³² H. Gauthier: *Dictionnaire des noms géographiques contenus dans les textes hiéroglyphiques*, cilt V, Kahire 1928, s. 196.

³³ Krş. Sir Leonard Woolley: *Alalakh*, s. 383.

³⁴ Nitekim Kültepe vesikalarında adı geçen Haḫḫum şehri, I. Gelb (krş. *OIP* XXVII, Harita) ve J. Lewy (krş. *Orientalia* N. S. XXI, fasc. 3 [1952], s. 273, nt. 3) tarafından Kilikya'ya lokalize edilmiştir. Müellifin de katılmadığı bu lokalizasyon üzerindeki tartışmaları bir tarafa bırakıyoruz.

³⁵ Krş. E. Bilgiç: *AfO* XV (1945 - 1951), s. 22-30; A. Goetze; *JCS* VII (1953), s. 64-70 ve s. 72'deki harita; M. Falkner: *AfO*'da XVIII, 1 (1957), s. 34-36.

geçen *Mama* şehrinin³⁶, Göksun (Cocusus, Kokousos) olarak lokalize edilmesi isabet kaydettiği takdirde³⁷ —arazinin geçit verme imkânları gözönünde tutularak— Eski Assur ticaret kervanlarının hiç olmazsa zaman zaman —Amanus Dağlarının hemen kuzey-batısında bulunan— Maraş'dan geçip Eyer Bel üzerinden Göksun'a çıktığı ve oradan da Binboğa Dağları geçitlerinden birini aşıp Kaniş'e vasıl olduğu³⁸ tahmin edilebilir. Bu takdirde bu batı kervan yolunun dahi Amanuslar'la ilgisi oldukça uzaktır.

Diğer taraftan, Assur metinlerinde *Sam'al* olarak geçen bugünkü Zincirli'nin bir Kültepe metninde *Şimala* suretinde görülen şehir adı ile aynı oluşu isabet kaydettiği takdirde³⁹, bahis konusu olan bu batı kervan yolunun Kuzey Suriye'den sonra, yani Amanus Dağının sadece 3-4 km. doğusunda kâin Zincirli'den geçtikten sonra kuzey istikametinde Maraş'a yöneldiği de düşünülebilir. Zincirli'nin M.ö. III. ve II. binyıllarına ait çeşitli buluntuları⁴⁰, Zincirli'nin bu devirde varlığına işaret teşkil etmekte ve binaenaleyh bu hususu desteklemektedir. Eski Assur ticaret yollarından birinin Amanus Dağını aştıktan sonra Doğu Kilikya'ya girip oradan Kappadokya'ya çıkmasındaki âmil, kanaatimizce M.ö. III. binyılı sonlarında ve M.ö. II. binyılı başlarında gerek Amanus'ların doğu tarafındaki Sakça-gözü, Zincirli, İslâhiye ve Altıntop Ovalarında⁴¹ ve gerek Amanus'-

³⁶ Son olarak krş. K. Balkan: *Mama Kıralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kıralı Warşama'ya gönderdiği mektup*, Ankara 1957.

³⁷ *Mama* şehrinin bugünkü Göksun'a (Cocusus) tekabül etmiş olması ihtimali son zamanlarda K. Balkan tarafından (bk. *ayn. esr.*, s. 36) ileri sürülmüş ve arkeolojik verilere göre bu ihtimalin isabetli oluşu tarafımızca da belirtilmiştir (krş. U. B. Alkim: *Belleten*'de XXIII [1959], s. 70, altnot 55).

³⁸ U. B. Alkim: *Belleten*'de XXIII (1959), s. 70, altnot 55.

³⁹ Lehteki fikir için bk. I. J. Gelb: *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, Chicago 1935 (= *OIP* XXVII), Harita; ayn. mll.: *Hurrians and Subarians*, Chicago 1944, s. 61; J. Lewy-G. Eissler: *Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, Leipzig 1930, s. 35, altnot b. İhtiyat kaydı ile ileri sürülen yine lehteki kanaat için krş. A. Goetze: *JCS* VII (1953), s. 68.

⁴⁰ Zincirli'nin M.ö. III. ve II. binyılı buluntularını toplu bir şekilde görmek için bk. U. B. Alkim: *Belleten*'de XXIII (1959), s. 370-372.

⁴¹ Adı geçen bu ovalarda bu satırların yazarı, henüz arkeoloji literatürüne geçmemiş 28 höyük tesbit etmiş bulunmaktadır. Höyüklerin topraküstü buluntuları henüz yayımlanmamıştır; bunlardan bir kısmının coğrafi konumu için şu haritamıza bk. *Belleten*'de XXIII (1959), s. 374 yanı, Harita I.

ların batı yönündeki Doğu Kilikya Ovasında⁴² —sayıları büyük bir yekûn teşkil eden hüyüklerden anlaşılacağı veçhile— kesif bir iskânın mevcut olması ve binaenaleyh bir kervan için emniyet bakımından mahzur teşkil etmesi olsa gerektir.

h) Eski ve Yeni Hitit Devleti zamanına ait kayıtlar:

Boğazköy menşeli çivi yazılı tabletlerde, yukarıda temas edilen ve LUGAL ҺUR.SAG ERIN (Sedir [=Amanus] Dağı Kırallı) şeklinde bir ibareyi ihtiva eden (yk. bk. s. 357) metinden başka Amanus ile ilgili diğer iki kaydı burada hatırlatmak istiyoruz:

1. Bunlardan biri 1935 yılında Boğazköy kazılarında bulunmuş olup henüz yayınlanmayan bir metindir (124/e)⁴³, H. Otten tarafından zikredilen bu metinde Amanus Dağı, “*Amana Dağı*” suretinde görülmektedir. Tabletteki ibare Otten’e göre şöyledir: “*Amana Dağı, Atallura Dağı, [.], Astata şehri ve bunu müteakip Kinza şehri*”⁴⁴. Aynı metinde *Amana* (=Amanus) Dağını takiben hemen *Attalura* Dağının geçmesi, —M.ö. XI.-VIII. yüzyıl Assur kaynaklarının verdiği bilginin de yardımı ile— bize, Atalur Dağının, Amanus’un güney ucu bitiminde lokalize edilmesi fikrini telkin etmektedir⁴⁵. Bu suretle hem Amanus Dağının hem de Amanus’un güney ucu olduğu anlaşılan Atalur Dağının, henüz yayınlanmamış bu Hitit metninde görülmesi bizim için son derece önemlidir. Zira, Eski Hitit devleti krallarından Һattuşil I. (takr. M.ö. 1600)’in Boğazköy’de 1957 yılında bulunmuş olan Akkadca-Hititçe çiftdilli yazıtında (201-203/p)⁴⁶ Һattuşil I.’in *Adalur Dağında* düşmanı yendiği yazılmaktadır⁴⁷. Amanus’un hemen güney uzantısını teşkil eden Atalur Dağının bu Eski-Hitit metninde zikredilmiş olması bu silsilenin stratejik önemini ayrıca belirtmektedir.

⁴² Krş. M. V. Seton-Williams: “Cilician Survey”, *Anatolian Studies* IV (1954), ss. 121-174.

⁴³ Krş. H. Otten: *MDOG*’de 91 (1958), s. 82, altnot 23.

⁴⁴ H. Otten: *ayn. yr.*, s. 82, altnot 23.

⁴⁵ Meselâ krş. K. Balkan: *ayn. esr.*, s. 40.

⁴⁶ Eski Hitit Devleti zamanına ait olan ve fakat Yeni Hitit Devleti zamanında kopye edilmiş olduğu anlaşılan bu 201/p-203/p metni Büyükkale’de K-Binası arşivinde (krş. K. Bittel: *MDOG* 91 [1958], s. 57-61) meydana çıkarılmıştır; tabletin (krş. *ayn. yr.* s. 76-77, res. 67a-b, s. 80-81, res. 68a-b) muvakkat tercümesi için bk. H. Otten: *ayn. yr.*, 78-83.

⁴⁷ H. Otten: *ayn. yr.*, s. 82.

2. İkinci kayıt Hattuşil III (takr. M.ö. 1275 - 1250) devrine aittir. Metnin ilgili pasajı şudur:

KBo VI 29 I

30 SEŠ-I A-m[a DINGIR.MEŠ^U]^{RU} Hat-ti DINGIR.MEŠ^{URU} TÚL-na

31 DINGIR.MEŠ^{GIS}ERIN-aš ša-ra-a da-a-aš [na-aš A-NA]^{URU} D U-aš-ša

32 pí-e-da-aš.

“Biraderim (Muwatalli) ise Hatti [Tanrılarını], Arinna Tanrılarını (ve) Sedir Tanrılarını aldı (=kabul etti) (ve) [onları] Dattaşa şehrine götürdü”.

Burada zikredilen Sedir Tanrılarında, kanaatimizce Sedir Dağı (=Amanus dağı) Tanrıları kastedilmiş olmalıdır. Sedir dağı Tanrılarının mahiyeti nedir? Henüz açıklanmamış olan bu konunun⁴⁸ aydınlanmasında, Amanus’ların hemen 15 km. doğu yakınındaki Yesemek heykeltıraşlık atelyesinde müellif tarafından yapılan araştırma⁴⁹ ve sondajlarda⁵⁰ meydana çıkarılmış olan frontal tasvirli Dağ Tanrısı kabartmaları, fikrimizce, bu hususun izahına yardım edebilir. Yesemek atelyesindeki bu tanrıların, Amanuslar’ın Dağ

⁴⁸ KBo VI 29 I 31’deki I DINGIR.MEŠ^{GIS}ERIN-aš (= Sedir ağacı Tanrılarını) yerine paralel metinde GIDIM.ĤÁ (=ecdat ruhları) ideogramı gelmektedir (KUB I 152). GIDIM.ĤÁ’nın Hititçesi *akkanteš’ir* (krş. J. Friedrich: *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952, s. 18 ve 273). ^{GIS}ERIN-aš’ın Hititçesi ise muhtemelen ^{GIS}erimpi-(?), ^{GIS}irimpi-(?) veya ^{GIS}irippi(?)’dir (krş. E. Laroche: *Revue Hitite et Asianique*’de IX, fasc. 49 [1948 - 49], s. 18-19; J. Friedrich: *Hethitisches Wörterbuch*, s. 84, 271). Bu itibarla tablet kâtibi Hattuşil III.’e ait bu paralel metinleri yazarken DINGIR.MEŠ^{GIS}ERIN-aš ideogramı ile GIDIM.ĤÁ ideogramını herhalde karıştırmamış olmalıdır. Goetze, Hattusil III metninin bu paragrafa taallük eden tercümesini yaparken KBo VI, 29 I 31’deki ^{GIS}ERIN-aš’ı boş bırakmıştır (krş. *Hattuşiliş*, Leipzig 1925, s. 47, 108).

⁴⁹ Amanus Dağının 18 km. doğusundaki Yesemek heykeltıraşlık atelyesinde müellifin 1955 yılında yapmış olduğu araştırmalar için bk. “Yesemek Taşocağı ve Heykeltıraşlık Atelyesi”, *Belleten XXI* (1957), s. 359-376.

⁵⁰ Eski Ön Asya’nın bu en büyük ve zengin heykel atelyesinde yapmış olduğumuz sondajlarda meydana çıkan birçok taslaklar arasında, İmparatorluk devri Hitit üslubunu gösteren, cepheden tasvir edilmiş 25 den fazla Dağ Tanrısı kabartmaları da bulunmuştur. Şimdilik bk. U. B. Alkim: “1958 Yesemek Çalışmaları”, *Belleten XXIV* (1960), s. 1-23 ve res. 13-16.

Tanrıları olduklarını tahmin etmekteyiz. Yesemek atelyesinde mükerreren tasvir edilerek 25'den fazla örnek vermiş olan ikili Dağ Tanrısı taslaklarının bulunmuş olması, Amanus bölgesinde Dağ Tanrısı kültünün revaçta olduğuna bir delil teşkil etmektedir. Binaenaleyh, buradaki Hattuşil III metnine göre Muwatalli'nin (tahr. M.ö. 1306 - 1282) Sedir Tanrılarını (=Amanus Dağı Tanrılarını) kabul etmiş olması, Hitit panteonuna Suriye'den girdiği mukayeseli sanat araştırmaları ile anlaşılan^{50a} Dağ Tanrılarının bu intikal için filolojik bir vesikasını teşkil etmektedir.

j) M.ö. I. binyılı Assur vesikalarında Amanuslar:

M.ö. I. binyılı Assur kaynaklarında Amanus Dağları "Hamanu Dağı, Sedir Dağı"⁵¹ suretinde sık sık görülmekte ve yalnız sedir, ardıç, servi, çam v.s. gibi inşaat için sağlam keresteyi temin etme bakımından değil, aynı zamanda güney-doğu Anadolu'ya, bu arada Kilikya'ya karşı Assurluların girişmiş oldukları askerî seferlerde stratejik bakımdan da büyük rol oynamaktadır. Assur kiralardan Assurnâsirpal II. (M.ö. 883 - 859), Salmanassar III (859 - 824), Tigletpileser III (745 - 727), Sargon II. (724 - 705), Sannherib (705 - 680) ve Asarhaddon (680 - 669) Amanuslara dair çeşitli kayıtlar bırakmışlardır. Bunları kısaca görelim:

1. Assurnâsirpal II., annelerinde Amanus Dağlarına çıktığından, sedir, servi, ardıç ve çam kütüklerini kestigiinden, Tanrılara takdimelerde bulunduğundan ve bir stelini diktiğinden bahseder⁵². Bu kiralın Amanus'lara gelişinin M.ö. 876 - 866 tarihleri arasında vukubulduğu anlaşılmaktadır⁵³.

2. Amanus bölgesi ile askerî, siyasî ve iktisadî münasebeti geliştiren Salmanassar III. olmuştur. Bu hükümdarın Amanuslar'la ilgili tabletlerinde, stratejik hareketlerine ve ağaç tedarikine dair kayıtlarına sık sık rastlanır.

^{50a} U. B. Alkım: ayn. yr. s. 9-10.

⁵¹ J. Lewy, *Hamanu*'yu, "Güneş Tanrısı *Hamm(u)*'ya ait olan" suretinde anlamlandırmakta ve böylece Amanus Dağının adını bir Eski Sami Tanrısı ile ilgili görmektedir. (krş. "Old West Semitic Sun-God *Hammu*", *Hebrew Union College Annual* XVIII, Cincinnati [1943 - 44], s. 455, 457).

⁵² D. D. Luckenbill: *Ancient Records of Assyria and Babylonia* I, Chicago 1926, § 479; *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, s. 276.

⁵³ Krş. Weissbach: "Aşşurnaşirapli" maddesi, *Reallexikon der Assyriologie* I (1928), s. 217.

Salmanassar III.'ün Amanus Dağları ile alâkalı askerî hareketleri kendisinin 1., 11., 25. ve 26. saltanat yıllarına ait vesikalarında tasvir edilmektedir:

Daha hükümdarlığının *birinci yılında* (M.ö. 858) Assur'dan kuş uçuşu 165 km. kadar olan Sam'al (=Zincirli) ülkesine karşı Salmanassar III. sefer açmış, o zamanki Sam'al kralı *Haianu* ve müttefiklerini iki defa yenmiş⁵⁴, bu suretle zengin ormanlı Amanus Dağına hem iktisadî hem de siyasî bakımdan hâkim olmuştur. *Haianu*'un, müteakip senede (M.ö. 857), Salmanassar III.'e karşı taahhüt ettiği yıllık haraç listesinde gümüş, sedir kerestesi ve sedir reçinesinin bulunmuş olması⁵⁵ ayrıca zikre değer. Bu arada Salmanassar III.'ün, Amanus'un bir kolu olduğu anlaşılan Lallar Dağına çıkıp oraya kiralî tasvirini rekzetmiş olması⁵⁶, bu silsileye Assurlular tarafından atfedilen önemin büyüklüğüne ayrıca işaret eder. Lallar Dağının Atalur Dağı ile aynı oluşu isabet kaydettiği takdirde Mama Kıralı Anum-*Hirbi*'nin de (M.ö. takr. XIX. yüzyıl) vaktiyle Atalur Dağına heykelini dikmiş olduğu⁵⁷ hatırlanacak olursa bu silsilenin önemi bir kat daha belirir.

Onbirinci saltanat yılına ait (M.ö. 847) bir kaydında ise Salmanassar III., Amanus dağı bölgesini elinde bulundurduğuna⁵⁸ işaret eder.

Yirmi beşinci hükümdarlık yılında (M.ö. 832) Salmanassar III., "Amanus Dağını" aştığını açıkça belirtmekte ve Kaue (=Que=Kilikya)'deki Katei şehirlerine indiğini yazmaktadır⁵⁹.

⁵⁴ *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, s. 277.

⁵⁵ Naster: *L'Asie Mineure et l'Assyrie aux VIIIe et VIe siècles av. J. Chr.*, Louvain 1938, s. 6.

⁵⁶ Luckenbill: *Records* I § 633, bu metnin en son transkripsiyon ve tercümesi için krş. K. Balkan: *Mama Kıralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kıralı Warşama'ya gönderdiği mektup*, Ankara 1957, s. 38; keza bk. J. Laessoe: "Building Inscriptions from Fort Shalmaneser Nimrud", *Iraq* XXI, 1 (2959), s. 39; XXI, 2 (1959), s. 151.

⁵⁷ Böyle bir kayda Salmanassar III.'ün *Monolith* yazıtında (süt. II, sat. 10) ve Nimrud menşeli iki tablette (bk. *Iraq* XXI [1959], s. 39 ve 159). rastlamak-tayız. Mama Kıralının Kültepe menşeli (Kt g/t 35) yazıtının yayını için bk. K. Balkan: *ayn. esr.* 6-66.

⁵⁸ Luckenbill: *Records* I §§ 558, 633.

⁵⁹ Luckenbill: *Records* I § 582.

Yirmi altıncı saltanat yılında (M.ö. 833) Salmanassar III, “Amanus Dağını” aştığını ve dördüncü defa olarak Kaue (=Kilikya) şehirlerine yürüdüğünü ve dönüşünde Amanuslar’da sedir ağacı kestirdiğini kaydetmektedir⁶⁰. Salmanassar III.’ün bu Kilikya seferinde Amanus Dağını ordusu ile geçerken coğrafî imkânlarla göre Arslanlı Bel veya Beylân geçidini kullanması gerekmektedir. Elimizdeki kayıt bu kıralın, bu iki geçitten hangisini tercih etmiş olduğu hususunda bizi kesin bir surette aydınlatmamakta ise de, Assur-Kilikya irtibatının Arslanlı Bel üzerinden daha yakın ve daha az dolaşık oluşu bu harekâтта Arslanlı Bel’in daha ziyade rol oynadığını muhtemel kılmaktadır.

Salmanassar III.’ün Amanus Dağından ağaç tedarikâtında aşağıdaki ağaç çeşitleri yer almaktadır: umumiyetle kerestelik ağaç⁶¹, sedir ve servi⁶², yalnız sedir⁶³.

3. Tigletpileser’in doğrudan doğruya Amanus Dağını zikrettiği iki kaydı vardır:

Bunlardan biri, annelerinde bulunup bu kıralın, üçüncü saltanat yılında (M.ö. 741) “Amanus dağına kadar” muhtelif dağ ve eyâletleri sınırları içine ithal ettiğini yazmaktadır⁶⁴. Diğeri ise, Nimrud menşeli bir tablet olup —inşa ettirdiği binaları için kullandığı— “Amanus, Lübnan ve Anti-Lübnan’dan” gelme sedir ağacı misillü güzel kokulu sedir kerestesi tâbirini ihtiva etmektedir⁶⁵.

4. Sargon II. devrine ait Assur vesikalarında umumiyetle Amanus Dağı çeşitli kerestenin temin edildiği yer olarak tanınır. Meselâ Horsabâd menşeli ortostatların üzerinde bulunan ve cülûsundan 15 ci saltanat yılına kadar (M.ö. 724 - 709) icraatının bir özetini ihtiva eden uzun yazıtında Sargon II., Tanrı Bel’e takdim ettiği hediyeler arasında yeşilliğini muhafaza eden çalıkların (nebatların)

⁶⁰ Luckenbill: *Records I*, § 583; *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, s. 279, sağ süt., Naster: *ayn. esr.*, s. 7.

⁶¹ 7. saltanat yılında (M.ö. 851), Luckenbill: *Records I*, § 574; 9. saltanat yılında (M.ö. 849), Luckenbill: *Records I*, § 576.

⁶² 1. saltanat yılında (M.ö. 585), Luckenbill: *Records I*, §§ 558, 600, 633.

⁶³ 11. saltanat yılında (M.ö. 847), Luckenbill: *Records I*, § 655 ve 26. saltanat yılında (M.ö. 852).

⁶⁴ Luckenbill: *Records I*, § 770; *Ancient Near Eastern Texts*, s. 282, sağ süt.

⁶⁵ Luckenbill: *Records I*, § 804 (M.ö. 728).

geldiği yer olarak “Amanus Dağını” zikreder⁶⁶. Sargon II. aynı yazıtında, sarayının mimarî tasvirini yaparken Amanus menşeli sedir ağacından imal edilmiş 4 sütunu kaydetmesi⁶⁷, Amanus’da olduğu gibi bir park kurduğundan bahsetmesi⁶⁸, Amanus bitkilerini sıraladığını belirtmesi,⁶⁹ ayrıca dikkat çekicidir.

Yine Sargon II.’nin on beşinci saltanat yılına ait olup (M.ö. 709) “Kıbrıs Steli” adı altında tanınan yazıtında ise, kendisinin Babil’e girdiğini ve Tanrı Bel ve Sarpanit’e hediye olarak Amanus menşeli herdem yeşil bitkileri takdim ettiğini okumaktayız⁷⁰.

Que (=Kilikya)’de başarılı seferler yapan Sargon II.’nin⁷¹, yazıtlarında, Amanus Dağını aştığına ait bir kayıt yoksa da bu kıralın bu bölgeye giderken Amanus geçitlerinden birini geçmesi gayet tabiidir.

5. Sannherib devrine ait Amanus bölgesi ile ilgili Assur menbaları çeşitli bir manzara arzeder. Bunlar arasında evvelâ sedir kerestesi ve ağaç tedarikine dair olanlarını, sonra da stratejik kıymeti haiz bulunan bir vesikayı ele alalım:

“Rakipsiz Saray” adını taşıyan ve ilk seferini müteakip kaleme alınıp en eski vesikası addedilen yapı yazıtında Sannherib, “uzak Amanus Dağından elde edilen sedir merteklerinin güçlkle getirilip binasının üzerine konulduğunu” kaydeder⁷².

Bu kıralın beşinci saltanat yılından sonra kaleme alınmış olduğu anlaşılan (takr. M.ö. 694) yazıtında Amanus’dan gelme uzun sedir pâyelerinden bahis vardır⁷³.

“Rakipsiz Saray”ı medhederken Sannherib, yine Amanus ve Sirara⁷⁴ menşeli olan güzel kokulu sedir kalaslarını zikreder.

⁶⁶ Krş. Luckenbill: *Records II*, § 70.

⁶⁷ *ayn. esr. II*, §§ 73, 84, 97, 100.

⁶⁸ *ayn. esr.*, II, § 83.

⁶⁹ *ayn. esr. II*, § 83.

⁷⁰ *ayn. esr. II*, § 184.

⁷¹ Sargon II.’nin bu Kilikya seferleri için meselâ krş. A. Erzen: *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig 1940, s. 60-61.

⁷² Luckenbill: *Records II*, § 366 (=ayn. ml.: *The Annals of Sennacherib*, Chicago 1924, s. 96); *Records II*, § 430.

⁷³ Luckenbill: *Records II*, § 392 (=ayn. ml.: *The Annals of Sennacherib*, s. 110); *Records II*, § 413 (=Annals., s. 123); *Records II*, § 426 (=Annals, s. 129).

⁷⁴ Rassam Silindiri üzerinde; krş. Luckenbill: *Records II*, § 388 (=Annals, s. 106); tarihsiz Boğa Yazıtında, krş. *Records II*, § 410 (=Annals, s. 119).

“Muhteşem sarayının” bahçesinin tasvirini yaparken Sannherib'in, “Amanus'daki gibi çok çeşitli ot ve meyve ağaçları” tâbirini kullanması ayrıca dikkat çekicidir⁷⁵.

Bundan başka, boyun eğmiş Amuru Kiral'larının, Sannherib'in emri üzerine “Amanus Dağından sedir kestirip — sarayının çatısını örtmek için — Ninuwa'ya yolladıkları” hakkındaki kayıt da entere-sandır⁷⁶.

Sannherib'in Amanus'larla ilgili önemli stratejik ve askerî olayına gelince: Bu kayıt, adı geçen kralın annallerinde olup dokuzuncu saltanat yılında (takr. M.ö. 696)⁷⁷ Kilikya'ya karşı yapılan sefer vesilesiyle geçer. İlgili pasajı burada tekrarlıyalım (süt. IV 62-87)⁷⁸:

“Bana köle ve tâbi olan ve başı boş bırakılması ile Hilâkku-Adamlarını isyana teşvik eden ve savaşa hazırlatan Illubru'nun Beyi Kirua, Ingira ve Tarzi'de oturan halk onun yardımına koştular (=onun tarafını tuttular) ve trafiği kapayarak Kue yolunu tuttular. Okçuları, kalkan ve mızrak taşıyıcılarımı, (savaş) arabaları(mı), atları, kralî ordumu onlara karşı gönderdim. Onu (=Kirua'nın) yardımına gelen Hilâkku Adamlarını onlar (=ordum) çok güç bir dağ içinde mağlûp ettiler. Ingira ve Tarzi'yi zaptettiler (=ordum zaptetti) ve onların (=bu şehirlerin) ganaimini alıp götürdüler. Onu (=Tarzi'yi) kuşattılar ve (Kirua'nın) kalesi Illubru'ya hücum ettiler ve (Kirua'nın) firarını önlediler. Kuşatma makineleri ve “büyük duvar makineleri” ile hücum ederek (ve bunu takiben) gediklere saldırarak piyade askerlerinin taarruzu ile onlar (=ordum) onları (=düşmanları) mağlûbiyete uğrattular ve şehri zaptettiler. Bey Kirua'yı, şehrini ganaimi ile birlikte ve kendisinin yardımına gelen Hilâkku Adamları ile beraber, eşeklerle, sığır ve koyunlarla, Ninuwa'ya, benim huzuruma getirdiler. Kirua'nın derisini yüzdürdüm. Illubru'yu yeniden tahkim ettim.”

Sannherib'in Kilikya'daki savaşını anlatan ve Klâsik Çağ müelliflerine kadar intikal⁷⁹ eden bu kaydı bizim için bilhassa şu bakımdan

⁷⁵ Luckenbill: *Records* II, § 368, 376, 395, 414 (= *Annals*, s. 97, 101, 111, 124).

⁷⁶ Luckenbill: *Records* II, § 430.

⁷⁷ Luckenbill: *The Annals of Sennacherib*, Chicago 1924, s. 61.

⁷⁸ Luckenbill: *ayn. esr.*, s. 61-62; ayn. mll.: *Records* II §§ 286-289.

⁷⁹ Sannherib'in bu seferini Yunanlılara karşı kazanılmış zafer olarak kay-

üzerinde durulmaya değer: Hilâkku'larla⁸⁰, ve Ingira (= Anchiale)⁸¹ ve Tarzi (=Tarsus)⁸² şehirleri halkı ile ittifak akdeden Illubru⁸³ Beyi Kirua'nın "geçışı kapayan Kue yolunu tutmaları" ve "güç bir dağ içinde" Sannherib ordusu tarafından mağlûp edilmeleri.

Kapatılan "Kue yolu" acaba neresidir? Kanaatimizce bu, Assur bölgesinde Kilikya'ya yol veren önemli bir geçit olmalıdır. Coğrafi verilere göre bu geçidin Amanus Dağları üzerindeki iki büyük geçitten (Beylân ve Arslanlı Bel) biri olması ve çok büyük bir ihtimalle Arslanlı Bel olması gerekmektedir⁸⁴. Bu suretle Assur ordusu Kilikya'ya girip, —ülkesi muhtemelen Amanuslar'ın kuzey kesiminin batı yönü ile Göksun ve Karatepe'nin kuzeyindeki dağlık arazi olarak lokalize edilen—⁸⁵ Hilâkku'ları ve Tarzi (=Tarsus)luları ve Ingira'hıları yenmiş ve Illubru kalesini zaptetmiştir. Şimdi, Sannherib'in yine bu

deden Eusebios (M.s. III.-IV. yüzyıl) ve Abydenos olmuştur. Eusebios, bu bilgiyi Alexander Polyhistor'dan (M. ö. I. yüzyıl) iktibas etmiş, Alexander Polyhistor da aynı malûmatı Berrosos'dan (M.ö. III. yüzyıl) hülâsatan almış olmalıdır, krş. Luckenbill: *ayn. esr.*, s. 162.

⁸⁰ M.ö. IX.-VII. yüzyıl Assur metinlerinde vahşi bir dağ kavmi olarak adları geçen *Hilakku*'lar için bk. P. Kretschmer: "Die Hypachäer", *Klio* XXI (1933), s. 233-236; Landsberger: *Sam'al*, s. 16-17, altnot 35.

⁸¹ *Ingira*'nın, klâsik kaynaklarda adı geçen ve Tarsus ile Soloi arasında bulunan (krş. Hirschfeld: "Anchiale" maddesi, *RE* II. yarım cilt [1894], sût. 2103) *Anchiale* şehrine tekabül ettiği genel olarak kabul edilir, meselâ bk. Forrer: *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig 1920, s. 79.

⁸² Çivi yazılı Hitit metinlerinde *Tarša*, Assur menbalarında da *Tarzu* suretinde görülen şehir adının, klâsik çağlardaki Tarsos ve bugünkü Tarsus'a tekabül ettiği umumiyetle kabul edilmektedir; meselâ krş. E. Forrer: *ayn. esr.*, s. 79; J. Garstang-O. R. Gurney: *The Geography of Hittite Empire*, London 1959, s. 61.

⁸³ *Illubru*'nun Batı Kilikya'da Gülek Boğazı yakınlarında olup Bizans menbalarında *Lempron* şeklinde görülen bugünkü Namrun'a tekabül ettiği bazı Assiriologlar tarafından ileri sürülmektedir (Meselâ bk. E. Forrer: *ayn. esr.*, s. 79; P. Naster: *ayn. esr.*, s. 71). P. Kretschmer ise gayet haklı olarak *Illubru*'nun Adana yakınlarında aranması gerektiğini kaydeder (krş. *Klio* XXI, s. 235). Coğrafi verilere uyduğu için biz de bu sonuncu fikre katılmaktayız. *Illubru*'nun, Ulmi-Teşup anlaşmasında (KBo IV 10) adı geçen *Allubrata* şehri ile bir tutulması hususundaki tahmine (meselâ bk. Garstang-Gurney: *ayn. esr.*, s. 73) biz şahsen katılmıyoruz. *Illuhbru*'nun Adana civarında kâin olması fikrinin daha ziyade akla yakın olduğuna Landsberger de işaret eder (krş. *Sam'al*, s. 16, altnot 35).

⁸⁴ U. B. Alkım: "Güney-batı Antitoros bölgesinde eski bir yol şebekesi", *Belleten* XXIII (1959), s. 69.

⁸⁵ U. B. Alkım: *ayn. esr.*, s. 67-69.

kaydındaki “güç dağ” neresi olabilir? Fikrimizce bu “güç dağ”, Ayran ile Bahçe arasındaki iki tarafı oldukça dik dağlarla çevrili dar vâdi olsa gerektir. Bugün dahi bu vâdide (yk. bk. s. 354) tren hattı için hazırlanmış olan dar bir platformdan ve onun kenarındaki yine dar bir yaya veya atlı geçidinden başka bir yol imkânı mevcut değildir⁸⁶.

Bu suretle, M.ö. VII. yüzyıl başında Sannherib'in, Kilikya'nın mukadderatını tâyin eden bu savaşının cereyan sahası olarak “Arslanlı Beli” görmekteyiz.

6. Asarhaddon devri vesikalarında ancak Amanus menşeli sedir ağaçlarının saray çatısı örtmek için kullanıldığını⁸⁷, Amanus'da olduğu gibi çeşitli çalı ve ağaçlarla Ninuwa sarayının süslendiğini⁸⁸ tasvir eden kayıtlar mevcuttur.

7. Assurbanipal ise, bir ithaf metni teşkil eden yapı yazıtında Amanus ve Lübnan'a mahsus olan sedir ve servi kalasları ile sarayının çatısını örttüğünden bahseder⁸⁹.

k) M.ö. I. binyılının ilk yarısına ait Hitit hiyeroglif metinlerinde: Amanus Dağı herhangi bir şekilde Geç-Hitit krallıkları yazıtlarında bizim bilgimize göre henüz görülmemiştir.

l) Yeni Babil devri vesikalarında: Bu devir metinleri arasında da Amanus Dağının adına herhangi bir şekilde rastlamamaktayız. Ancak Assur yazıtlarında *Kawe*, veya *Kue* suretinde geçen Doğu Kilikya bölgesinin, değişik bir tarzda hem *Hume* suretinde ve hem Neriglissar (M.ö. 559 - 556)'ın üçüncü saltanat yılına ait (556) bir kronikte (B.M. 2524, satır 4: ^a*Hume* = *Hume şehri*), hem de Nabonid (M.ö. 555-539) çağına ait diğer bir kronikte (B. M. 35382 I 7: *Hu-me-e*)⁹⁰ şeklinde kaydedilmiş olması, üzerinde durulması gereken bir önem taşımaktadır. *Hume* arazisinin Doğu Kilikya ovasına tekabül ettiği⁹¹ ve *Hume* şehrinin ise bu bölgede bulunması

⁸⁶ Ayran ile Bahçe arasındaki bugünkü dar araba yolu, adı geçen vâdinin kuzey yönüne sunî olarak konulmuştur (bk. Harita 2).

⁸⁷ Luckenbill: *Records* II, § 653 (Prism 78223-British Museum. Muhtemelen Babil'in yeniden inşasından bahis geçmektedir), § 659 D (Prism BU).

⁸⁸ Luckenbill: *Records* II, § 698 (Prism A).

⁸⁹ Luckenbill: *Records* II, § 979.

⁹⁰ Wiseman: *Chronicles of Babylonian Kings*, London 1956, s. 88.

⁹¹ Krş. W. F. Albright: “Cilicia and Babylonia under the Chaldaean Kings”, *BASOR* 120 (Aralık 1950), s. 23; krş. Wiseman: *ayn. esr.*, s. 87.

gerektiği⁹² gözönünde tutulacak olursa, Babil Kıralları Neriglissar ordusunun Babilonya'dan gelirken haliyle Amanusları aşarak Kilikya'nın bu kesimine girdiği anlaşılır. Babilliler'in Amanus'ları Beylân geçidi üzerinden mi yoksa Arslanlı Bel yolu ile mi kat'ettikleri hususunda kesin bir bilgi sahibi değilssek de bu tarihin —Babil'den gelen bir ordunun takip edeceği en yakın ve uygun iz olarak— Arslanlı Bel'den aşması ihtimali kanaatimizce daha kuvvetlidir⁹³.

II. KLÂSİK KAYNAKLARDA AMANUS DAĞLARI

Gudea metninde "*Amanum*", Assur yazıtlarında "*Ḫamanu*" suretinde görülen Amanus dağları klâsik çağlarda bu adı hemen hemen aynen muhafaza etmiştir. Nitekim silsilemizin, Yunan menbalarında "*Ἀμανος* = Amanos", Lâtin kaynaklarında ise "*Amanus*" şeklinde muhtelif vesilelerle kaydını bulmaktayız.

Amanus Dağlarına dair kayıtları aşağıdaki müelliflerde buluruz:

1. *Marcus Tullius Cicero* (M.ö. 106 - 43)'da: *Epistulae ad Familiares* II, x, 2, 3 (M.ö. 51 yılına ait kayıt); III, viii, 10 (M.ö. 51); VIII, vi, 4 (M.ö. 50); X, iv, 7; XV, iv, 4; XV, iv, 8; XV, iv, 9 (M.ö. 50); XII, xv, 7 (M.ö. 43). *Epistulae ad Atticum* V, 20.

Kilikya'da Prokonsüllük yapmış olan ve Amanus Dağlarındaki yerli halka karşı savaflara girişen Cicero'nun bu kayıtlarında dağımızın adı genel olarak "*Amanus* veya *Mons Amanus*" suretinde geçer. Cicero, Amanus Dağının Suriye ile Kilikya'yı birbirinden ayırdığına işaret etmektedir⁹⁴.

⁹² Wiseman, bir nehir kıyısında olduğu anlaşılan *Hume* şehrini "Adana" olarak lokalize eder (*ayn. esr.*, s. 87) veya "Tarsus" olarak lokalize edilmesi fikrini ileri sürer. Kanaatimizce, bu B. M. 25124 metnine göre nehir kenarında olması gereken *Hume* şehrinin "Misis" veya "Mallus" (= bugün: Kızıldağ, krş. Bosseret: *JFK* I, 3 [1951], s. 292) olması da muhtemeldir.

⁹³ Wieseman, adı geçen eserindeki haritasında (bk. s. 22, Harita 2; s. 41, Harita 3) Babil-Ḫume yolunu Amanus dağlarından aşırırken —her ne kadar geçit adı yazmamışsa da— bu aşmada Arslanlı Bel'in veya Beylân geçidinin bahis konusu olması gerektiği kendiliğinden anlaşılır.

⁹⁴ *Epistulae ad Atticum* V, 20 "... *Inde ad Amanum contendit, qui Syriam a Cilicia in aquarum divertit dividit.* ..." (= Bu sebepten, —subölümü hattı ile— Suriye'yi Kilikya'dan ayıran Amanus'a doğru acele yürüdüm).

2. *Strabo* (takr. M.ö. 63 - M.s. 20)da: *Geographika*: XI 521; 535; XIV 676; XVI 737.

Strabo, Amanusları âdeta Kilikya Torosları'nın bir kolu addederek (XII, 535) bu Dağı Kataonya'dan Kilikya'ya, oradan teknil Issos körfezi boyunca güney-batıya doğru seyrettiğini ve yine Amanus Dağının Toroslar'dan uzanıp Kilikya'dan doğuya doğru imtidat ettiğini (XIV 676) yazar. Amanus Dağlarını, Kataonya'ya kadar uzatmış olması ile Strabo bu dağın sınırını genişletmiş bulunmaktadır.

3. *Gaius Plinius Secundus* (takr. M.s. 24-79): Bu müellif, *Naturalis Historia*'sında "Amanus"u zikretmekte ve Amanus Dağının Kilikya'yı Suriye'den ayırdığını⁹⁵ —Cicero gibi— belirtmekte ve bu dağın üzerinde Bomitae şehrinin bulunduğunu bildirmektedir.

4. *Marcus Annaeus Lucanus* (takr. M.s. 39 - 65). Bu Roma müellifi, eserinin bir yerinde "durus Amanus" ibaresini kullanmakta (*de bello civili* III, 244) ve bu suretle dağımızı zikretmektedir.

5. *Flavius Josephus* (takr. M.s. 37 - 97). Bu Yahudi müellifi, eserinde yine Amanus adını kaydeder (*Antiquitatum Judaicarum* I, 130).

6. *Plutarchos* (takr. M. s. 50 - 125): Bu müellifin Βλοι Παράλληλοι'unda (XXXVI, 4) yine Amanus adı, —Cicero'nun bu bölgedeki icraatı dolayısıyla— geçmektedir.

7. *Claudius Ptolemaeus* (M.s. 85 - 160), Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις'inde (V, § 6, 1; § 8, 1; § 15, 1) aynı suretle Dağımızı "Ἀμανος ὄρος = Amanos dağı" adı ile kaydetmekte ve "Amanos dağı hattının" (= Ἀμανος ὄρος γραμμὴ [V, § 15, 1]; Ἀμανος γραμμὴ [V, § 6, 1]) Suriye-Kilikya sınırı üzerinde bulunduğunu tabarüz ettirmektedir.

8. *Pomponius Mela* (M. s. I. yüzyıl): Dağımızı "Mons Amanus" suretinde kaydetmektedir (*et ab eo statim Myriandros et Cilices* [I, 69]).

10. *Stadiasmus*: Ἀμανικὰς πύλας (= Amanus kapıları) dolayısıyla dağımızı bilvasita kaydetmektedir (156), aş. bk. altnot. 100.

11. *Cassius Dio Cocceianus* (takr. M.s. 155 - 235): "Roma Tarihi" adlı eserinde Romalı bu müellif "Amanus"un Kilikya'yı Suriye'den

⁹⁵ *Naturalis historia*, V, XIII, 80 "...., mons Amanus in quo oppidum Bomitae. ipse ab Syris Ciliciam separatur" (= . . . , üzerinde Bomitae şehrinin bulunduğu Amanus Dağı; bu (dağ) Kilikya'yı Suriye'den ayırır). Bomitae şehrinin Amanus Dağında olduğu anlaşılma ile beraber, bu gün nereye tekabül ettiği henüz bilinmemektedir (krş. Benzinger: *Realencyclopaedie der class. Altertumswiss.* V. yarım cilt [1897], süt 681).

ayıran bir hudut teşkil ettiğine —Cicero gibi— işaret eder (XLVIII, 41, 1-4).

12. *Polybios* (ölümü M.s. 121): Bu tarihçi, doğrudan doğruya “Amanos” kelimesini kullanmamışsa da “Amanos Kapıları”nı (kanaatimizce Arslanlı Bel’i, aş. bk. s. 374) zikretmekle (*Histoires* XII, 17, 2) “Amanos” kelimesinden teşkil edilen bir sıfatı (Ἀμανίδες=Amanides) kaydetmektedir.

13. *Flavius Arrianus* (M.s. II. yüzyıl): Bu müellif de, Polybios gibi doğrudan doğruya “Amanos” kelimesini değil, bu kelimedden teşkil edilmiş bir sıfatı (Ἀμανική), “Amanos Kapılarını” (=kanaatimizce Arslanlı Bel’i) zikrederken kaydetmektedir (*İskender Anabasis*’i II, VII, 1; aş. bk. s. 374).

III. KLÂSİK KAYNAKLARDA AMANUS GEÇİTLERİ VE AMANUSLULAR

Amanus Geçitleri (Arslanlı Bel ve Beylân Geçidi) müteaddit klâsik menbalarda zikredilmiş fakat bilhassa Cicero tarafından üzerinde ısrarla durularak kaydedilmiştir.

Kilikya’da bir müddet prokonsüllük etmiş olan Cicero, M. ö. 50 yılının Ocak ayında yazdığı bir mektupta, —Amanus Dağının verdiği müsait durum sayesinde—, Suriye’den Kilikya’ya iki geçiş yeri olduğuna ve bu geçiş yerlerinden (=geçitlerden) her birinin çok dar olduğuna, binaenaleyh ufak bir kuvvetle tutulabileceğine ve Kilikya’nın Suriye’ye karşı en iyi istihkâm olduğuna işaret etmektedir (*ad. Fam.* XV, IV, 4)⁹⁶. Bu kaydı ile Cicero, hem Beylân Geçidini (Pylae Syriae), hem de Amanus Geçidini (Arslanlı Bel=Porta Amanica) kastediyor demektir (bk. Harita 2).

1. *Klâsik menbalarda Beylân Geçidi*: Bu geçide dair bilgiyi Plinius, Strabo ve Cassius Dio’da bulmaktayız:

Plinius, Suriye’nin Kilikya’ya bitişik sahilinin tasvirini yaparken Diapheus Nehri, Crocodilus Dağı, Amanus Dağı Kapılarını (=Portae Amani montis), Androcus ve Lycus Nehirlerini, İssos kör-

⁹⁶ *ad Fam.* XV, IV, 4’deki ilgi çeken kaydın Lâtincesi: “*Cilicium quidem ipsam propter montis Amani naturam; facile tenuissem duo sunt enim aditus in Cilicium ex Syria, quorum unteque parvis praesidiis propter angustias intercludi potest, nec est quidquam Cilicia contra Syriam munitis. . .*”.

fezini ve Issos şehrini zikreder ki “Amanus Dağı Kapıları” tâbiri ile Plinius, “Beylân Geçidini” kasetmiş olmalıdır (*n.h.* V, xxii, 91)⁹⁷.

Strabo ise, Bagrae'nin (sonraları Bagras) Gindrus sınırında olduğunu ve Antakya arazisinde bulunup “Amanus Kapılarından” (= Ἀμανίδες πύλαι) Suriye'ye yol veren “Geçidin” (= ὑπέρθεσις) yanında kâin tabiî bir kale teşkil ettiğini kaydetmektedir (XVI, ii, 8). Strabo'nun ὑπέρθεσιν τοῦ Ἀμανοῦ (=Amanus Geçidi) tabiriyle bu günkü “Beylân Geçidini” kasettiği⁹⁸ âşikârdır.

Cassius Dio Cocceianus'a gelince: Bu müellif, M.ö. 39 yılına ait olayları kaydetmesi sırasında Ventidius'un Kilikya'yı istirdat ettiğini ve bu bölgenin idaresine bizzat iştirak ettiğini, bunu müteakip Pompeudius Silo'yu süvari birlikleri ile Amanus'a göndermesi ile Kilikya ile Suriye arasındaki sınırda kâin Amanus'un pek dar bir geçide sahip olduğunu ve bu dar geçidin iki ucu arasında bir duvarın ve kapıların inşa edilmiş olduğunu ve bu sebepten bu geçidin bu ismi almış olduğunu yazar (*Hist. Rom.* XLVIII, 4I, 1-4). Cassius Dio'nun kasettiği dar geçit kanaatimizce “Beylân Geçididir”.

2. *Klâsik menbalarda Arslanlı Bel geçidi*: Bugün Arslanlı Bel adını alan geçidin Ptolemaeus, Polybios ve Arrianus tarafından zikredildiği anlaşılmaktadır⁹⁹.

Ptolemaeus, (V, viii, 1) de Kilikya'nın sınırlarını tarif ederken Issos körfezinin ötesinde kâin (Ἀμανικαὶ πύλαι = Amanus Kapıları) ile de sınırlandığını kaydetmektedir; buradaki Amanus Kapıları'nın, coğrafî verilere göre kanaatimizce bugünkü Beylân Geçidi olması gerekmektedir¹⁰⁰.

⁹⁷ Bahis konusu olan metnin Lâtincesi: *Sed redeamus ad oram Syriae, cui proxima est Cilicia. flumen Diaphanes, mons Crocodilus, portae Amani montis, flumina Androcius, Pinarus, Lycus, sinus Issicus, oppidum Issus, item Alexandria...*

⁹⁸ Strabo'nun *Geographika* XVI, ii, 8'de Amanuslar'la ilgili kaydı şöyledir: τῇ δὲ Γινδάρῳ συνάπτουσιν αἱ Πάγραι τῆς Ἀντιοχίδος, χωρίον ἐρυμνόν κατὰ τὴν ὑπέρθεσιν τοῦ Ἀμανοῦ τὴν ἐκ τῶν Ἀμανίδων πύλων εἰς τὴν Συρίαν κείμενον. ὑποπίπτει μὲν οὖν ταῖς Πάγραις τὸ τῶν Ἀντιοχέων πεδίον, δι' οὗ ῥεῖ ὁ Ἀρκευθὸς ποταμὸς καὶ ὁ Ὀρόντης καὶ ὁ Λαμβώτας.

⁹⁹ Benzin ger: “Ἀμανίδες πύλαι” maddesi, *RE* I (1894), st. 1723-1724.

¹⁰⁰ Ptolemaeus: V, VIII, 1. “Amanus Kapıları” tabiriyle bazı klasik müelliflerin, meselâ Strabo'nun (XVI, 11, 8 Ἀμανίδες πύλαι) ve Stadiasmus'un (156: Ἀμανικὰς Πύλας) bu günkü Beylân geçidini değil, İskenderun'un kuzeyinde ve sahil yakınında kâin bir kapıyı, başka bir deyimle stratejik önemi haiz bir mevki kasettikleri anlaşılmaktadır; adı geçen müelliflerin vermiş ol-

Polybios (M.ö. 370 - 327), Büyük İskender'in, Darius (III) ile Kilikya'da yapmış olduğu Issos savaşını anlatırken, Büyük İskender'in Kilikya Kapılarından *Κιλικιαὶ πύλαι* (=bugün: Gülek Boğazı) geçtiğini, Darius (III)'ün ise "Amanus Kapıları" (*'Αμανίδες πύλαι*) adını alan geçitten (Kilikya'ya) indiğini, adamları vasıtasıyla İskender'in Suriye'ye doğru ilerlediğini duyunca İskender'i takip ettiğini yazar (*Histories* XII, v, 17, 2)¹⁰¹. Coğrafî şartlara göre, Amanus Dağı üzerinde Darius III.'ün geçtiği bu geçit (*'Αμανίδες πύλαι*), Arslanlı Bel'den başkası değildir.

Arrianus'a gelince: bu müellif yine Darius III ile Büyük İskender'in Issos Savaşını tasvir vesilesiyle Darius III.'ün (Amanus) Dağı(nı), "Amanus Kapıları" (=Πύλαι 'Αμανικαὶ) yolu ile aştığını, farkına varılmaksızın İskender'in arkasına düştüğünü, Issos'u elde ederek orada kalan bütün yaralı Makedonyalı'ları elim bir surette öldürdüğünü kaydeder (*İskender Anabasis'i* II, VII, 1)¹⁰². Arrianus'un adını zikrettiği "Amanus Kapıları", kanaatimizce bugünkü Arslanlı Bel olsa gerektir.

3) *Klâsik kaynaklarda Amanuslular :*

Amanus bölgesinde daha M.ö. III. binyılının son çeyreğinde bir siyasî varlığın mevcut olduğunu ve dolayısıyla Amanus'un çeşitli

dukuları coğrafî kayda dayanarak bazı haritalara bu işaretlenmiştir; meselâ son olarak bk. M. Calder - G. E. Bean: *A Classical Map of Asia Minor*, London 1957 (Supplement to *Anatolian Studies*, vol. VII), K/9 : *Portae*. Bu vesile ile, gerek Stadiasmus ve gerek Pomponius Mela'daki kayıtları bana hatırlattığından dolayı Prof. G. E. Bean'e derin teşekkürlerimi sunmayı bir borç sayıyorum.

¹⁰¹ Polybios'un ilgili pasajı şudur: λέγω δὲ περὶ τῆς ἐν Κιλικίᾳ γενομένης Ἀλεξάνδρῳ πρὸς Δαρείου, ἐν ἣ φησὶ μὲν Ἀλέξανδρον ἤδη διαπεπορευθεὶς τὰ στενὰ καὶ τὰς λεγομένας ἐν τῇ Κιλικίᾳ Πύλας, Δαρείου δὲ χρῆσάμενον τῇ διὰ τῶν Ἀμανίδων λεγομένων Πυλῶν πορείᾳ κατᾶραι μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς Κιλικίαν. πυθόμενον δὲ παρὰ τῶν ἐγγυρίων προάγειν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς ἐπὶ Συρίαν, ἀκολουθεῖν καὶ συνεγγίσαντα τοῖς στενοῖς στρατοπεδεῦσαι παρὰ τὸν Πίναρον ποταμὸν.

¹⁰² Arrianus'un konumuzla ilgili paragrafı şöyledir: Ὑπερβαλῶν δὴ τὸ ὄρος Δαρείου τὸ κατὰ τὰς πύλας τὰς Ἀμανικὰς καλουμένας ὡς ἐπὶ Ἴσσον προῆγε καὶ ἐγένετο κατόπιν Ἀλεξάνδρου λαθῶν. Τὴν δὲ Ἴσσον κατασχών, ὄσους διὰ νόσον ὑπολελειμμένους αὐτοῦ τῶν Μακεδόνων κατέλαβε, τούτους χαλεπῶς αἰκισάμενος ἀπέκτεινε.

Arrianus'daki "Amanus Kapılarının", Arslanlı Bel'e tekabül etmiş olması hakkındaki fikirler için krs. Benzinger: *RE*'de I (1894), süt. 1724; A. Erzen: *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig 1950, s. 9 ve altnot 35.

zenginliklerini kontrolleri altında bulunduran bir halkın yaşamış bulunduğunu, yukarıda bir Naram-Sin metnini (KBo III 13 ö.y.13) ele aldığımız sırada işaret etmiştik (bk. s. 356-357).

Klâsik kaynaklarda da Amanus bölgesinde yaşayan halktan, şakîlerden, başka bir deyimle Amanuslu'lardan, bahis vardır ki bunlara dair kayıtları Cicero'da, Plutarchos'da ve Lucanus'da buluruz.

Cicero, M.ö. 51 de yazdığı bir mektupta "Amanuslu'lar" tâbirini kullanmaktadır. Mektubun konumuzu ilgilendiren parçası şöyledir: "...Bu arada bütün kuvvetlerimle, Amanuslu'lara, daimî düşmanlarımıza, mükerrer hücumlarda bulunmuştum" (Cic. *ad. fam.* II, x. 3: *Interea cum meis copiis omnibus vexavi Amanienses hostes sempiternos*).

Plutarchos, yine Cicero'nun Amanus şakîlerine karşı kazandığı zafer münasebetiyle şunu yazar: "O (=Cicero) muharebeye girişti ve Amanus Dağında tavattun eden şakîleri bozguna uğrattı, bu sebepten kendisi, askerleri tarafından imparator olarak selâmlandı" (Plutarchos, *Hayatlar-Cicero*, XXXVI, 4)¹⁰³. Cicero, Amanus âsilerine karşı kazanmış olduğu zafer münasebetiyle kazandığı bu "İmparator" ünvanını Laodikeia (Frigya'daki Lâdik şehri)'da bastırıldığı bir kistoforunda kullanmıştır (bk. H. C a h n: "Tullius Imp.", *Schweitzer Münzblätter*, VIII, Heft 32 [Aralık 1958], s. 108-110).

M. A. Lucanus ise, Amanus toprağını işleyemiyen halktan (=..duri populus non cultor Amani) bahseder (*De bello civili* III, 244).

IV. BİZANS KAYNAKLARINDA AMANUSLAR VE AMANUS GEÇİTLERİ

Amanus Dağı, Bizans kaynaklarında genel olarak Μαῦρον ὄρος veya Μελάντιον ὄρος (=Kara Dağ) ismi ile tanınır¹⁰⁴. Meselâ Bizans kronistlerinden Johannes Malalas (M.s. VI. yüzyıl)ın Χρονογραφία'-

¹⁰³ Plutarchos'daki ilgili pasaj: ἤψατο δὲ καὶ πολέμου, ληστὰς τῶν περὶ τὸν Ἀμανὸν οἰκούντων τρεψόμενος: ἐφ' ᾧ καὶ αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνηγορεύθη.

¹⁰⁴ H. Honigmann: "Μαῦρον ὄρος" maddesi, *RE* XIV (1930), süt. 2395; krş. ayn. mll.: *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Bruxelles 1935, s. 116, 127; ayn. mll.: "Historische Topographie von Nordsyrien im Altertum", *Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins* XLVI (1923), s. 1-64(=ZDPV); ayn. yr. XLVII (1924), s. 17.

sında dağımız Μελάντιον ὄρος (*Melantion oros*=Karadağ) suretinde görülür¹⁰⁵.

Yine Bizans kronistlerinden Georgios Kedrenos (M.s. XI. yüzyıl), Amanus dağını Μαῦρον ὄρος (*Mavron oros*=Karadağ) şeklinde kaydetmektedir¹⁰⁶.

Anna Komnena'ya (M.s. 1083 - 1150) gelince: Bu tarihçi kadın aynı surette Μαῦρον ὄρος (*Mavron oros*) adını kullanır¹⁰⁷.

Amanus dağı Haçlılar devrine ait batı kaynaklarında *Montana nigra* (=Karadağ) suretinde geçer¹⁰⁸.

Amanus Dağının diğer bir adı da Παγκόσμιον [Dağı] idi¹⁰⁹.

İslâm orduları ile Bizanslıların girişmiş oldukları savaşlarda¹¹⁰ "Amanus Dağı Geçitleri" büyük rol oynadığı için bu dağın hâkim kalelerinden biri olan ve Beylân geçidine pek yakın bulunan *Pagrai* (bugün: Bagras) kalesinin İmparator Nikephoros Phokas II (963-969) tarafından inşa ettirilmesi¹¹¹, bu önemli istinat noktasının stratejik rolünü ayrıca belirtir.

Kaynaklarda aynı zamanda Πάγρος veya τὰ Παγρὰ şeklinde de görülen "Pagras"ın önemi, "Suriye Kapılarına" (=Beylân Geçidi), "Pagras Kapıları" (Παγρικαὶ Πύλαι) adının da verilmesine yol açmıştır¹¹²

Bizanslılar zamanında IX.-X. yüzyıllarda Amanus Dağlarının İslâm ordularına karşı tabii sınır teşkil ettiği gözönünde tutulacak

¹⁰⁵ J. Malalas: Bonn neşr., s. 14, 5; s. 140, 20; s. 142, 2; krş. Honigmann: *RE*'de XIV. yarım cilt (1930), s. 2395.

¹⁰⁶ G. Kedrenos: Bonn neşr. I, s. 765, 20; II, s. 365, 6; krş. Honigmann: *ayn. yr.*, s. 2395.

¹⁰⁷ A. Komnena: *Alexias*, II, s. 239, 18 (Bonn neşr.).

¹⁰⁸ H. Honigmann: *RE*'de XIV. yarım cilt (1930), s. 2395.

¹⁰⁹ E. Honigmann: "Historische Topographie von Syrien im Altertum", *ZDPV*, XLVII (1924), s. 28. Amanus'un orta ve kuzey kesimi ise Σαρβανδικὸν ὄρος (= *Sarbandikon oros*) adını taşımakta idi (bk. Honigmann: *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, s. 121 ve Harita III).

¹¹⁰ Buna dair meselâ bk. Honigmann: *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, s. 41, 94, 105.

¹¹¹ E. Honigmann: *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, s. 94. Pek önemli stratejik mevki olan Pagras'ın (bugün: Bagras) Bizanslılardan evvel de mevcut olacağı gayet âşikârdır. Nitekim bu mevkiin adını meselâ Strabo'da bulmaktayız (*XVI*, 11, 8).

¹¹² Erich Diehl: "Pagrai" maddesi, *RE* XXXVI. yarım cilt (1942), s. 2315.

olursa gerek Beylân Geçidinin ve gerek Arslanlı Bel'in bu Bizans savunmasında büyük rol oynadıkları açıkça anlaşılır. Arslanlı Bel geçidine çıkmadan, Amanus dağlarının doğu yönünde ve Ulucak köyü vâdisinde tesbit etmiş olduğumuz Bizans duvarı kalıntısı (yk. bk. s. 352 - 353) bu hususu teyid etmektedir.

V. İSLÂM MENBALARINDA AMANUSLULAR VE AMANUS GEÇİTLERİ

Amanus Dağları İslâm kaynaklarında *Cebel el - Lukkām* (جبل اللكام) suretinde geçmektedir¹¹³.

İslâm ordularının Bizanslılarla olan askerî münasebetlerinde Amanuslar'ın büyük rol oynadıklarına biraz evvel işaret etmiştik.

Meselâ IX. yüzyıl Arap tarih yazarlarından Yaḥyâ b. Câbir al-Balâzurî, hem Amanus Dağını (جبل اللكام)¹¹⁴, hem de bu kesimde iki geçidi kaydeder. Geçitlerden biri درب انطاكية (Derb Anṭâkiye= Antakya Geçidi)¹¹⁵, diğeri ise درب اللكام (Derb el-Lukkām=Amanus Geçidi)dir¹¹⁶. Kanaatimizce Belâzurî'deki "Derb Anṭâkiye" bugünkü "Beylân Geçidine" tekabül etmektedir. Çünkü Belâzurî'nin, Emevî Kumandanı 'Abdallah b. 'Abdalmelik b. Mervân'ın "Derb Anṭâkiye"den gazaya çıkıp مصيصه (Maşşışa=bugün: Misis)'ya geldiğine dair verdiği bilgi, coğrafî imkânlar gözönünde bulundurulacak olursa ve Antakya'dan Misis'e ancak "Beylân Geçidi" yolu ile gidilebileceği düşünülürse, Derb Anṭâkiye'nin "Beylân Geçidi" olması lâzım geldiği anlaşılır. Aynı müverrihte درب بغراس (Bagras Geçidi) dahi

¹¹³ E. Honigmann: *Ostgrenze*, s. 250; E. Sachau: *Reise in Syrien und Mesopotamien*, Leipzig 1883, s. 325. Al-lukkām'ın, Süryancadaki *ukkāma* (=kara) kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olduğu ileri sürülür (bk. B. Darkot: "Gâvur Dağları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* IV[1948], s. 726). Nitekim Arapçada dağımız bazan "Ṭurâ Ukāmâ" suretinde de görülür (krş. Honigmann: *ayn. esr.*, s. 250). İslâm kaynaklarında (جبل اللكام)'ın geçtiği yerlerin bulunması hususunda büyük yardımı dokunan dostum Doçent Dr. Fikret Işıltan'a burada samimî teşekkürlerimi sunmayı bir borç sayıyorum.

¹¹⁴ Balâzurî: *Futūḥ al-Buldân* (de Goeje neşr.), Lugduni Batavorum 1866, s. 159, 160).

¹¹⁵ *Ayn. esr.*, s. 165.

¹¹⁶ *Ayn. esr.*, s. 167.

zikredilmektedir ki¹¹⁷, bu da “Beylân Geçidi”nin başka bir adı olsa gerektir.

Belâzurî'nin “Derb el-Lukkâm” olarak kaydettiği geçidin de “Arslanlı Bel” olması gerektiği fikrindeyiz. Bu tarihçi, Rumların (=Bizanslıların), Derb el-Lukkâm'da bu bölgedeki ilk gazilere taarruz etmiş olmalarını kaydetmekle¹¹⁸, Derb el-Lukkâm'ın yol kesmeğe müsait bir yer olduğuna tabiatıyla işaret etmektedir.

Bundan başka Cebel el-Lukkâm'da جراحمه (Cerâcime) adı verilen bir kavmin tavattun etmiş olduğuna dair Belâzurî'nin verdiği bilgi¹¹⁹ ayrıca dikkat çekicidir. “Cerâcime” kelimesi “Curcuma” (جرجمه)'nin cem'i olup bir kavmin adı idi. “Curcuma” şehri ise Arap menbalarına göre Lukkâm (=Amanus) Dağında kâin bir şehirdi¹²⁰. “Curcuma”nın, Hitit hiyeroglif vesikalarında kaydı geçen “Gurgum” (=bugünkü Maraş) ile aynı olması, veya bununla bir ilgisi bulunması gayet âşikârdır. “Cerâcime” halkının, Amanus bölgesine yerleşmiş Geç-Hititler'in kalıntısı olmasını büyük bir ihtimal dahilinde addediyoruz. Tıpkı Cicero'da adı geçen Tebara'ların, *Tabal* halkının kalıntısına tekabül etmiş olması gibi. Bu fikrimizi, Amanus Dağlarında ve Amanus bölgesinde bulunmuş olan Geç-Hitit eserleri¹²¹ desteklemektedir.

¹¹⁷ *Ayn. esr.*, 167.

¹¹⁸ *Any. esr.*, s. 137, 164. Amanus dağlarının en kuzeyinde bulunan bu “Arslanlı Bel” geçidinin önemine, —ismini zikretmemekle beraber—, Marius Canard da işaret eder: krş. *Histoire de la dynastie des H'andaniides de Jazîra et de Syrie*, I. cilt, Paris 1953, s. 279.

¹¹⁹ *Ayn. esr.*, s. 159 v.dd; de Goeje bu adı *Curâcime* suretinde harekelemektedir.

¹²⁰ H. Lammens: “Cerâcime” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* III (1954), s. 104; krş. Ibn al-Aşîr: *Al-Kâmil etc.* II, s. 386.

¹²¹ Bizzat Maraş'ta bulunmuş olan çeşitli Geç-Hitit eserlerinden (meselâ toplu olarak krş, Bossert: *Altanatolien*, res. 803-910, 812, 814-815, ilâveten bk. M. Riemenschneider: *Die Welt der Hethiter*, lev. 75-77) başka Amanuslar'ın Arslanlı Bel kesiminde Karaburçlu anıtını (krş. F. von Luschan: *Ausgrabungen in Sendschirli IV*, 1911, s. 328, res. 237; *Altanatolien*, res. 811; bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde) ve Amanuslar'ın bitiminde Maraş'ın kuzeyinde yine dağlık bir kesimde Bertiz kabartmasını (krş. M. Darga: “Ein Relief aus dem Bertiz Tal”, *JKF* I. I [1950], s. 75-79 ve lev. X-XII) bu vesile ile misal olarak zikretmek istiyoruz. Amanus'un doğu bitişiğinde veya doğu yakınında ise kuzeyden güneye doğru aşağıdaki mevkilerde Geç-Hitit eserleri meydana çıkarılmıştır. Hacıbebekli, Sakçağözü (Coba Hüyük), Gerçin, Zincirli, Elbistan Hüyük, Pancarlı Hüyük ve Ördekburnu (bu yerlerin coğrafi konumu

Arap tarih yazarlarından Tabarî (Abū Ca'far Muḥammed b. Cābir al-Ṭabarî [takr. 839-923])'nin eserinde "Cebel el-Lukkām" görülmez, ancak "Bagras" (بغراس) 'ın adı geçer¹²².

Yine X. yüzyılda yaşamış olan Arap yazarlarından Mas'ūdî (Abu'l-Ḥasan 'Alî b. el-Ḥusain)'nin التنبيه والاشراف adlı eserinde "جبل اللكام" (Cebel el-Lukkām) zikredilmektedir¹²³.

Arap müverrihlerinden Ibn al-Aşîr (1160-1234) hem جبل اللكام (Cebel el-Lukkām)'ı¹²⁴, başka bir deyimle "Amanus Dağını", hem de درب بغراس (Derb Bağrās)'ı¹²⁵ yani Bagras Geçidini yahut Beylân Geçidini kaydetmiştir.

Bu suretle Arap menbaları bize hem Beylân Geçidini ve Arslanlı Bel'i, hem de Amanus dağlarının eski sekenesinden "Gurgum"ları "Cerācime" suretinde zikretmekle, yalnız bölgemizin tarihî coğrafyası için değil, aynı zamanda iskân tarihi için de önemli kayıtlar vermektedir.

VI. AMANUS DAĞLARININ BUGÜNKÜ ADI

Maraş yakınından başlayıp kuzey kuzey-doğu-güney güney-batı istikametinde İskenderun körfezinin güney ucundaki Hınzır (klâsik çağlarda: Rhosus) burnuna kadar uzanan Amanus dağlarının adı, 1941 yılında Ankara'da toplanan Türk Coğrafya Kongresinde —eski adına uyularak— "Amanus" suretinde kabul edilmiştir¹²⁶. Uzunluğu takriben 225 km. olan bu dağ silsilesi gerek Yeni ve Yakın Çağlarda bu bölgeye geziler yapan seyyahların kitaplarında

için bk. U.B. Alkım: *Bellekten*'de XXI [1957], s. 374 yanındaki Harita 1; bibl. için krş. *ayn. yr.*, s. 368 ve altnot 19-36). Bahis konusu olan bu bölgenin güney kesimi "Cerācime" halkının oturduğu yer olarak Honigmann tarafından işaretlenmiştir (bk. *Ostgrenze*, Harita III).

¹²² Tabarî: *Kitāb Aḥbār al-Rusul va'l-Mulūk* (de Goeje neşr.), Lugduni Batavorum, 1879-1898, cilt III, s. 2200.

¹²³ Mas'ūdî: *Al-Tanbîh va'l-Işrâf*, Kahire 1938, s. 135.

¹²⁴ Ibn al-Aşîr: *Al-Kāmil fi'l-Tārîḥ* (Tornberg neşr.), Lugduni Batavorum 1851 - 1876, cilt II, s. 386; cilt IV, s. 250.

¹²⁵ Ibn al-Aşîr: *ayn. esr.*, cilt II, s. 386.

¹²⁶ Besim Darkot: "Gāvur Dağları" maddesi' *İslâm Ansiklopedisi* IV (1948), s. 726. Amanus Dağlarına ait coğrafi ve morfometrik inceleme için bk. Etienne de Vaumas: "L'Amanus et le Djébel Ansarich", *Revue de Géographie Alpine*, cilt XLII, Grenoble (1954), s. 111-142.

ve gerek duvar haritalarında muhtelif isimlerle tanıtılmıştır: Almadağ (veya Elmadağ), Akma dağ, Karadağ, Gâvurdağı, Nur dağları.

1. Almadağ: Bu isim meselâ Eduard Sachau tarafından kullanılmış ve Heinrich Kiepert tarafından hazırlanmış olan haritaya işlenmiştir¹²⁷.

Alma Dagh (Elmadağ), S. Streck tarafından Amanus Dağı ile bir tutulmuştur¹²⁸. Gerçekte ise Elmadağ, Amanus dağının İskenderun'un doğu ve güney-doğu kesimine verilen bir addır¹²⁹. Nitekim Max Freiherr von Oppenheim'in 1893 yılında Suriye ve Mezopotamya'ya yaptığı geziye dair kaleme aldığı kitabına¹³⁰ ek olarak Richard Kiepert tarafından çizilmiş olan haritada "Alma Dagh" ancak Beylân'ın kuzeyinde görülüp¹³¹ Amanus silsilesi içinde mevziî bir ismi haizdir. Bu itibarla tekmil Amanus silsilesini "Alma Dagh" olarak adlandırmak yerinde olmasa gerekir.

2. Akmadağ (yabancı literatürde: Akma Dagh): Bu isim muhtelif gezginlerin verdikleri kayıtlara dayanarak Fransız Coğrafyacılarında Elisée Reclus (1830-1905) tarafından kullanılmış olup¹³² güney Amanus bölgesine verilen bir yer olarak kabul edilmiştir. Benzinger ise, Amanus silsilesinin kuzey kesiminin "Akma Dagh" olarak adlandırıldığını kaydeder¹³³ ki bu fikrinde isabet olmasa gerekir¹³⁴.

¹²⁷ Eduard Sachau: *Reise in Syrien und Mesopotamien*, Leipzig 1883, s. 464 ve *E. Sachau's Routen in Syrien* (construirt von H. Kiepert), *ayn. esr.* içinde.

¹²⁸ M. Streck: "Alma Dagh" maddesi, *Enzyklopaedie des Islam* I, Leiden 1913, s. 328.

¹²⁹ Bk. B. Darkot: *ayn. yr.*, s. 725. İslâm Ansiklopedisinin yeni Leiden edisyonunda ise "Alma Dagh" ve "Amanus" maddelerinde herhangi bir bilgi verilmemiş, bu maddeler müstakbel fasiküllerin birinde çıkacak olan "Elma Dagh" maddesine bırakılmıştır, krş. *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle edition, cilt I, Leiden 1956, s. 430 ve 443.

¹³⁰ Max Freiherr von Oppenheim: *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf*, I. cilt, Berlin 1899, II. cilt 1900.

¹³¹ Krş. Richard Kiepert'in haritası: *Syrien und Mesopotamien zur Darstellung der Reise des Dr. Max Freiherrn von Oppenheim vom Mittelmeere zum Persischen Golf* 1893 I. Westliches Blatt.

¹³² E. Reclus: *Nouvelle géographie universelle* IX, Paris 1884, s. 691, harita 121; krş. M. Streck: "Alma-Dagh" maddesi, *Enzykl. des Islam* I (1913), s. 328.

¹³³ Benzinger: "Amanos" maddesi, *RE* I (1894), süt. 1724.

¹³⁴ B. Darkot, *ayn. yr.*, s. 726; M. Streck: *ayn. yr.*, s. 328.

3. Karadağ (yabancı literatürde: Kara Dagh): Amanuslara "Kara Dagh" adının verilmesini yalnız Czernik'de bulmaktayız¹³⁵. Bu isim, Süryanî dilinde "uqqama" şeklinde görülüp "kara" anlamına gelen ve Arapçaya da Süryaniceden geçen ve Arapçada "Cebel-el-Lukkām" veya "el-Ukkām" (=Kara Dağ) suretinde tevsik edilen adın Türkçeye tercümesi olsa gerektir¹³⁶. Amanus silsilesi için Czernik'den başka herhangi bir gezgin veya coğrafyacı tarafından "Kara Dağ" adı kullanılmamıştır. Bu itibarla bu ismi bir tarafa bırakmak yerinde olur.

4. Gâvur Dağı veya Gâvur Dağları:

Bu ad, bazen Amanuslar'ın yalnız kuzeyine, bazen da tekmline verilmektedir. Meselâ Kiepert'in¹³⁷ ve Favre ve Mandrot'nun¹³⁸ haritalarında olduğu gibi. Harita Umum Müdürlüğünün 1/800,000 ölçeğindeki Türkiye haritasının ilk baskısında "Gâvurdağları" ismi görülür.

5. Nur Dağları:

Son zamanlarda "Gâvur Dağları" yerine kullanılan bu isim tekml Amanuslara verilen bir ad olup yine Harita Umum Müdürlüğünün 1/1,000,000¹³⁹ ve 1/500,000¹⁴⁰ ölçeğindeki haritalarında görülmektedir. Ancak "Nur Dağlarını", Misis (klâsik çağlarda: Mopsuestia) yakınındaki tabiî yüksekliklerden biri olan "Nur Dağ" ile karıştırmamak lâzımdır¹⁴¹.

Silsilemizin muhtelif isimlerini böylece hatırlattıktan sonra daha M.ö. III. binyılında "Amanum" suretinde tanınan bu dağları bugün artık Türkçede de "Amanus" olarak adlandırmak yerinde olur sanırız.

¹³⁵ Czernik: *Petermann's Geographische Mitteilungen, Ergänzungsheft* No. 45 (1876), s. 27 v.d. 33.

¹³⁶ Krş. M. Streck: *ayn. yr.*, s. 328; ayrıca bk. altnot 113.

¹³⁷ D-IV Adana paftası.

¹³⁸ krş. B. Darkot: *ayn. yr.*, s. 726.

¹³⁹ Harita Genel Direktörlüğü: *Türkiye hava yolları haritası* (1: 1,000,000), Ankara 1938, Malatya paftası.

¹⁴⁰ Hatay paftası, 1946.

¹⁴¹ Misis yakınındaki bu Nur Dağının coğrafi konumunu görmek için şu haritamıza bk. U. B. Alkım: *Orientalia N. S.*'de XXVIII fasc. 3 (1959), s. 288, metin resmi 6.

C

MUHTELİF GEZGİNLERİN VE COĞRAFYACILARIN
ESERLERİNDE ARSLANLI BEL

Doğu-batı istikametinde Amanus silsilesinin Beylân Geçidi veya Arslanlı Bel gibi iki geçitle¹⁴² ancak aşılabilceğine yukarıda işaret etmiştik (bk. s. 350-351). Bunlardan Beylân (bugün: Belen) Geçidi daha ziyade yol uğrağında bulunduğundan muhtelif gezginler tarafından görülmüş ve önemi belirtilmiştir. Halbuki Arslanlı Bel bilhassa XIX. yüzyılın son çeyreğinde ilgiyi üzerine toplamıştır. Bu itibarla, —yukarıda da işaret ettiğimiz gibi— Zincirli (Sam'al) ile Karatepe (Asitawandawa) arasındaki yolun da üzerinden aştığı Arslanlı Bel'den giden yahut Arslanlı Bel'in önemini belirten gezgin ve bilginleri burada hatırlamak yerinde olacaktır. Bunların en önemlilerini kısaca zikrederim:

1. 1835-1837 yılları arasında güney-batı Antitoros bölgesinde geziler yapan ve William Francis Ainsworth, Francis Rawdon Chesney (yüzbaşı, sonraları general), Henry Blosse Lynch (yüzbaşı), B. B. Lynch (teğmen), J. B. B. Estcourt (sonraları tuğgeneral) ve Hastings F. Murphy (teğmen)'den teşekkül etmiş olan İngiliz Ekspedisyonu kuzey Amanus bölgesinden de geçmiştir. Bu araştırma heyetinden W. Fr. Ainsworth, "Arslanlı Bel"i, "Amanus'un kuzey geçidi veya Darius Geçidi" suretinde isimlendirmektedir¹⁴³. Aynı heyetten F. R. Chesney ise, "Arslanlı Bel"i ismen zikretmemekle beraber, Kars kasabasından (bugün: Kadirli) doğuya

¹⁴² Şunu da belirtmek lâzımdır ki Amanusları doğu-batı istikametinde aşabilmek için Arslanlı Bel'den ve Beylân Geçidinden başka tâli yollar vardır. Ancak bunlar, yayaların veya katır veya atın dahi güçlülük geçebileceği patika vaziyetinde olduklarından ve orduların geçmesine müsait bulunmadıklarından dolayı bu yolları buradaki yazımızda ele almıyoruz. Şimdilik bu tâli geçitler için bk. W. Ainsworth: "Notes upon the Comparative Geography of the Cilician and Syrian Gates", *Journal of the London Geographical Society*, VIII, (1838), s. 185-195; G. Marmier: "Les Routes de l'Amanus" *Gazette Archéologique*, Paris 1884, s. 43-50; C. Ritter: *Die Erdkunde* XVII, 2, Berlin 1855, s. 1780-1781; F. von Luschan: *Ausgrabungen in Sendschivli*, I, Berlin 1888, s. 44; A. Janke: *Auf Alexanders des Grossen Pfaden*, Berlin 1904, s. 34-35.

¹⁴³ W. F. Ainsworth: *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, cilt I, London 1888, s. 116.

doğru Antep yolunun birleştiği yere kadar yolun güç ve tehlikeli geçitlerden geçmek mecburiyetinde olduğuna işaret etmektedir¹⁴⁴.

2. Tanınmış Alman coğrafyacılarından Carl Ritter Arslanlı Bel'i "Pylae Amanides" suretinde kaydetmektedir¹⁴⁵.

3. İngiliz Ruhanilerinden E. J. Davis, 1875 yılında güney ve güney-doğu Anadolu'ya, bu arada Amanus bölgesine yapmış olduğu gezide Bahçe'den geçmiş ve kendi tâbiriyle "Billâli geçidi" üzerinden¹⁴⁶ Maraş'a gitmiştir; Maraş ile Osmaniye arasında daha kısa yolun, Bahçe ile Kazan Ali (bugün: Ulucak) arasındaki dağ üzerinde kâin geçitten geçtiğini duyduğunu ve geçidin eski bir müstahkem bina ile kapatılmış olduğunu Davis ayrıca ilâve etmiştir¹⁴⁷.

E. J. Davis'in bahsettiği geçit Arslanlı Bel olmalıdır. Zira tasvir ettiği şartlara gayet iyi uymaktadır. Nitekim Davis, haritasına, geçidimizi, —sonuna bir soru işareti koyarak— "Pylae Amanides" olarak işlemiştir¹⁴⁸. Davis, Bahçe'den itibaren Kazan Ali istikametine derin bir boğaz olduğunu ve bu boğazın kuzey ucunun iri taşlarla örtülmüş bir duvarla kapatıldığını¹⁴⁹ duyduğunu kaydeder, ki bu da mühimdir. Gerçekten, biz de böyle bir duvarın kalıntısını 1955 yılında mahallinde görmüştük (yk. bk. s. 352).

4. 1879-1882 yılları arasında güney-batı Antitoros ve bu arada Amanus bölgesinde araştırmalar yapan ve Sir Charles Wilson'un başkanlığı altında Binbaşı Warlow (sonraları: tuğgeneral), Yüzbaşı Stewart (sonraları: tuğgeneral), Yüzbaşı Cooper (sonraları: binbaşı), Teğmen Chermiside (sonraları: binbaşı), Teğmen Bennet (sonraları: binbaşı) ve Teğmen Kitchener (sonraları: yüzbaşı)'dan tereküp eden İngiliz Araştırma Heyeti ilk defa olarak Amanus böl-

¹⁴⁴ F. R. Chesney: *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris carried out by Order of the British Government in the Years 1835, 1836 and 1837* cilt I, London 1850, s. 351.

¹⁴⁵ C. Ritter: *Die Erdkunde* XVII. Teil, II. Abteilung, 3. Buch, Berlin 1855, s. 1781.

¹⁴⁶ "Billali Geçidi" adı altında bugün bir geçit tanınmamaktadır. Ancak Bahçe'den sonra kuzey-batı istikametini takip eden yol Bilâlik vâdisinden giderek Haç Bel'e ulaşır; oradan da Maraş'a geçer. Kanaatimizce, Davis'in bahsettiği "Billali Geçidi", "Haç Bel" olmalıdır. Haç Bel'in coğrafî konumunu görmek için şu haritamıza bk. U. B. Alkım: *Belleten'de XXI* (1957), s. 374 yanındaki Harita 1.

¹⁴⁷ E. J. Davis: *Life in Asiatic Turkey*, London 1879, s. 101-102.

¹⁴⁸ E. J. Davis: *ayn. esr.*, s. IX yanındaki Harita.

¹⁴⁹ *ayn. esr.*, s. 102.

gesinin kuzey ve orta kesimini esaslı bir surette ele almış¹⁵⁰ ve bize Arslanlı Beli "Bagche Pass"¹⁵¹ (=Bahçe geçidi) veya "Amanus Pass" (=Amanus Geçidi) veya "Arslanlı Bel"¹⁵² olarak tanıtmıştır. Bilhassa Sir Charles Wilson'un haritasında "Arslanlı Bel" in yeri doğru olarak gösterilmiş¹⁵³ ve önemi belirtilmiştir.

5. 1880 yılında İngiliz yüzbaşlarından Andrew Scott-Stevenson ile zevcesi Mrs. Scott-Stevenson "Arslanlı Bel" den geçmişler ve Antep-Sakçagözü-Ulucak-Arslanlı Bel-Bahçe (o zamanki adı: Bulanık) üzerinden Adana'ya gitmişlerdir¹⁵⁴. Teğmen Kitchener tarafından çizilen haritada Mr. ve Mrs. Scott-Stevenson'un bu itinerleri gösterilmiştir¹⁵⁵.

6. 1883 de Prusya Akademisi adına yaptıkları gezi sırasında Carl Humann, Otto Puchstein ve Felix von Luschan da "Arslanlı Bel" den geçmişlerdir¹⁵⁶. İskenderun'dan gelip Dervişiyeli-Bulanık (bugün: Bahçe)-Arslanlı Bel (Humann'a göre: Arslan Boghazi)-Kazan Ali (bugün: Ulucak)-Sakçagözü yoluyla Antep'e giden bilgilerin bu itinereri¹⁵⁷ H. Kiepert tarafından 1/300,000 ölçekli bir haritaya oldukça tafsilatlı bir surette işlenmiştir¹⁵⁸. C. Humann,

¹⁵⁰ Krş. Sir Charles Wilson: *Proceedings of the Royal Geographical Society and monthly Records of Geography*, New Series VI (1884), s. 305.

¹⁵¹ *ayn. yr.*, s. 319-320; s. 322 (Yüzbaşı Bennet'in açıklaması).

¹⁵² Sir Charles Wilson: *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia etc.*, London 1895, s. 275.

¹⁵³ *Ayn. mll. ayn. esr.*, s. 190 yanındaki harita.

¹⁵⁴ Mrs. Scott-Stevenson: *Our Ride through Asia Minor*, London 1861, s. 92-96.

¹⁵⁵ *Ayn. yr.*, s. 1 yanındaki Harita.

¹⁵⁶ Karl Humann-Otto Puchstein: *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien ausgeführt im Auftrage der Kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1890, s. 152.

¹⁵⁷ *Ayn. esr.*, s. 163-164.

¹⁵⁸ *Ayn. esr.* nihayetindeki en son Harita. "Arslan Boğazı", 1891-1892 yıllarında Rudolf Heberdey ve Adolf Wilhelm tarafından Kilikya'da Viyana Akademisi adına yapılmış olan gezinin raporunun sonuna eklenen ve yine H. Kiepert tarafından çizilen Haritaya da geçirilmiştir. Bk. H. Kiepert: "Reisewege in Kilikien aufgenommen 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften von Rudolf Heberdey und Adolf Wilhelm", R. Heberdey-A. Wilhelm'de, *Reisen in Kilikien*, Wien 1896, s. 168 yanında. H. Kiepert, "Arslan Boğazım", ayrıca Zincirli yayınlarının I. cildine 1/1,000,000 ölçeğinde çizdiği haritaya da işlemiştir; krş. H. Kiepert: "Übersicht des Nord-

“Arslan Boğazı”nın Dervişkiye’den 32,5 km. uzaklıkta bulunup deniz seviyesine nazaran 950 m.lik bir yükseklikte olduğunu, “Arslan Boğazı”na batıdan çıkışın az meyilli ve tatlı olduğunu ve fakat Amanus’ları aştıktan sonra doğu yönüne inişin pek dik olduğunu kaydeder¹⁵⁹. XIX. yüzyıl gezginleri arasında Arslanlı Bel hakkında en tafsilâtlı bilgiyi bu suretle C. Humann’ın eserinde bulmaktayız.

7. Fransızca edisyonu 1899’da yayınlanan eserinde Leonce Alishan, Amanus bölgesini incelerken “Arslan Boghaze” (=Arslan Boğazı)ni da zikreder ve geçidimizin önemine işaret eder¹⁶⁰.

8. Büyük İskender’in Anadolu’daki savaş yerlerini 1902 yılında inceleyen Alman Albaylarından A. Janke, eserinde Amanus geçitlerini toplu bir şekilde ele alır¹⁶¹ ve bu arada Bahçe’den Anteb’e giden yolun “Arslan Boğazı” üzerinden geçtiğine, Arslan Boğazına çıkan yolun Amanus’ların batı yönünde daha kolay, doğu yönünde ise daha dik olduğuna işaret eder¹⁶².

9. Suriye’nin tarihî topografyası üzerinde çalışmış olan René Dussaud, Amanus dağının kuzey kesimindeki “défilé de Baghtshé” (=Bahçe Geçidi) veya “Arslan Boghaz” (=Arslan Boğazı)nın önemini belirtmiş ve Arslan Boğazı’nın —Büyük İskender’le olan mücadelesinde— Darius III. tarafından kullanılmış olduğunu haklı olarak kaydetmiştir¹⁶³.

10. John Garstang, Amanus dağlarındaki iki önemli geçidin (Beylân yakınındaki ve Bahçe [Garstang’a göre: Bogche] yakınındaki geçitlerin) rolüne işaret etmiş¹⁶⁴ ve Arslanlı Bel için “Arslan Boghaz” adını da kullanmış¹⁶⁵ ve Antep ile Doğu Kilikya arasında

westlichen Syriens”, F. von Luschan’da; *Ausgrabungen in Sendschirli* I, Berlin 1893, s. 84 yanındaki harita.

¹⁵⁹ K. Humann-O. Puchstein: *ayn. esr.*, s. 163.

¹⁶⁰ L. Alishan: *Sissouan*, Venise 1899, s. 477 ve 483. Bu kitapta, Ermeni menbalarında “Kara Dağ” adı altında geçen Amanuslar hakkında özel bir fasıl vardır (*ayn. esr.*, s. 482-493).

¹⁶¹ A. Janke: *Auf Alexanders des Grossen Pfaden. Eine Reise durch Kleinasien*, Berlin 1904, s. 31-37.

¹⁶² A. Janke: *ayn. esr.*, s. 36.

¹⁶³ R. Dussaud: *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale*, Paris 1927, s. 445-446 ve s. 518.

¹⁶⁴ J. Garstang: *The Hittite Empire*, London 1929, s. 298.

¹⁶⁵ J. Garstang: *ayn. esr.*, s. 308.

çizdiği yolu Amanuslar'ın Arslanlı Bel kesiminden geçirerek haritasına işlemiştir¹⁶⁶.

11. Kilikya'nın Persler devrine kadar esaslı surette etüdünü yapmış olan Afif Erzen, eserinde, Kilikya'nın doğu sınırını teşkil eden Amanus dağlarının önemini belirtmiş¹⁶⁷ ve Darius III.'ün, Büyük İskender'in arkasına sarmak üzere "Arslan Boğazı"ndan (=Amanus Kapıları) geçmiş olması ihtimaline de işaret etmiştir¹⁶⁸.

12. H. H. von der Osten, Anadolu yollarına dair kaleme aldığı makalesine¹⁶⁹ eklediği haritasında "Arslanlı Bel"i "Kıral yol"unun ve "Selçuk yolu"nun doğu-batı istikametinde aşıkları bir geçit olarak gösterilmiştir¹⁷⁰.

13. Osmanlı-Türk devrinde Anadolu'daki yol şebekesi üzerinde çalışan Franz Taeschner ise, Murad IV. (1622 - 1640) devrinde Bağdat seferinden önce Bayram Paşa'nın bir teftiş gezisi yaptığı sırada Aintab'dan (bugün: Gaziantep) gelerek Keferdiz (Sakçagözü)-Arslanlı Beli (ارسلانلو بلي) üzerinden geçip Misis'e, oradan da Adana'ya gittiğini, Münşiati Feridun'dan naklen kaydeder¹⁷¹. Bu da bize, Osmanlı ordularının Amanusları aşarken Beylân geçidinden geçtikleri gibi Arslanlı Beli de kullanmış olduklarını göstermektedir¹⁷².

Tarihî çağlar boyunca Amanuslar'ın kuzey kesiminde doğu-batı yoluna geçit veren bu ve vesile ile Zincirli (Sam'al)-Karatepe (Asitawandawa) arasında muvasalayı sağlayan Arslanlı Bel tarikinin yakında ihya edilerek Devlet yolu haline getirileceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Böyle bir iş gerçekleştiği takdirde hem tarihî bir yol yeniden yaşatılmış olacak ve hem Amanuslar üzerinde daha rahat bir geçiş sağlanacaktır.

¹⁶⁶ Ayn. mll. ayn. esr., s. 300'deki Haritada. J. Garstang, Arslanlı Bel'in önemine daha önce de işaret etmişti (bk. AAA I [1908], s. 99).

¹⁶⁷ A. Erzen: *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig 1940, s. 8-10.

¹⁶⁸ A. Erzen: *ayn. esr.*, s. 9. Ayrıca bk. altnot 102.

¹⁶⁹ H. H. von der Osten: "Anatolische Wege", *Eranos*, cilt XIX, Goteburg 1951, s. 66-84.

¹⁷⁰ Ayn. m.l.l. *ayn. esr.* başındaki Harita.

¹⁷¹ F. Taeschner: *Das anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, cilt I, Leipzig 1924, s. 150-151.

¹⁷² F. Taeschner: *ayn. esr.* nihayetindeki en son Harita. Bu haritada Arslanlı Bel, "Arslanlı Beli" suretinde isimlendirilmekte ve savaş jurnallerinden elde edilen bilgiye dayanılarak büyük orduların geçtikleri yol olarak gösterilmektedir.

D

SAM'AL - DANUNA MÜNASEBETLERİ

Zincirli'nin Karatepe ile olan irtibatının, ancak "Arslanlı Bel"i aşmak suretiyle geçen bir yolla sağlanabileceğini belirttikten (yk. bk. s.351 - 354) ve Amanus dağlarının bu önemli geçidinin tarih boyunca doğu-batı münasebetlerindeki rolüne işaret ettikten sonra, Zincirli'de hüküm süren Sam'al Kırallığı ile Adana dolaylarında hüküm süren Danuna Kırallığı arasında herhangi bir münasebetin de ancak "Arslanlı Bel Yolu" ile mümkün olabileceği kendiliğinden anlaşılır (bk. Harita 2) ¹⁷³.

Sam'al Kırallığı ile Danuna Kırallığı arasında acaba herhangi bir münasebet var mıdır? Kanaatimizce bu hususu iki küçük ayrımda özetlemek mümkündür: Tarihî münasebet ve arkeolojik münasebet.

a) Tarihî münasebet:

M.ö. III. ve II. binyıllarında iskân gören ¹⁷⁴ ve I. binyılının ilk çeyreğinde Sam'al (diğer adı: Yaud'i) Kırallığının merkezi olan Zincirli ile, —Karatepe'de müstahkem bir şehir kurmuş olan— Danuna Kırallığı arasında doğrudan doğruya mevcut tarihî münasebete işaret edebilen ancak bir tek vesikaya sahip bulunmaktayız. Bu kayıt, M.ö. IX. yüzyıl Sam'al kırallarından Kilamuwa'nın Zincirli menşeli yazıtında bir vesile ile geçmektedir. Kilamuwa, takriben M.ö. 830 yılına ait yazıtının 5-7 ci satırında şöyle demektedir ¹⁷⁵; tercüme A. Dupont - Sommer'e göredir :

¹⁷³ Aynı yol için müellifin bundan önce yayınladığı şu haritasına bk. *Belleten*'de XXI (1957), s. 374 yanındaki harita.

¹⁷⁴ Zincirli'nin M.ö. III. ve II. binyıllarında da iskâna sahne olduğu, Zincirli kazılarında meydana çıkan çeşitli eserlerden anlaşılmaktadır; krş. K. Bittel: *AA*'da LIX-LX (1944 - 1945), s. 58-59; B. Landsberger: *Sam'al*, Ankara 1948, s. 11-13; U. Bahadır Alkım: "Yesemek Taşocağı ve Heykeltıraşlık Atelyesi", *Belleten* XXI (1957), s. 371-372. Sam'al Kırallığı tarihinin ana hatları için ayrıca bk. E. Unger: "Sam'al" maddesi, *Reallexikon der Vorgeschichte* XI (1927-8), s. 194-195; B. Landsberger: *Sam'al*, s. 8 v.dd.

¹⁷⁵ 1902 yılında Zincirli'de bulunmuş olan Kilamuwa yazıtının (bk. F. von Luschan: *Ausgrabungen in Samschirtli [= AIS]*, cilt IV, Berlin 1911, s. 374-377 ve s. 375'deki res. 273) tercümeleri için krş. M. Lidzbarski: *Ephemeris für semitische Epigraphik* III, s. 218-238 (=H. Gressmann: *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin 1926, s. 442-443); B. Landsberger: *Sam'al*, Ankara 1948, s. 50-51; A. Dupont-Sommer: *Les Araméens*, Paris 1949, s. 42-43.

“sat. 5: ... Babamın Evi kudretli kırallarla çevrilmişti;

“sat. 6: ve hepsi (bana karşı) savaşa yeltenmişlerdi; fakat ben (bu) kıralların elinde

“sat. 7: sakalı yiyen bir ateş gibi idim, ve eli yiyen bir ateş gibi idim. Ve D [.]ny (=Da[nu]na’lar)¹⁷⁶ kiralı bana hâkim oldu; fakat ben Asur kiralını ona karşı ücretle tuttum¹⁷⁷”.

Yukarıdaki kayıttan, Danuna Kırallığının M.ö. IX. yüzyılın son çeyreğinde —muvakkat dahi olsa— Sam'al Kırallığına söz geçirecek kadar kudretli olduğu, başka bir deyimle Sam'al bölgesini idaresi altında bulundurduğu anlaşılabilir.

Karatepe'de 1947 yılında meydana çıkarılmış olan Fenike-Hitit hiyeroglif çiftidilli yazıtlar¹⁷⁸, Danuna ülkesinin M.ö. VIII. yüzyılda, Doğu Kilikya'da lokalize edilmesi lâzım geldiğine işaret etmekte¹⁷⁹ ve coğrafî konumu üzerinde uzun müddet tartışmalara yol açmış olan¹⁸⁰ Danuna¹⁸¹ ülkesini M. ö. I. binyılının ilk çeyreğinde bu

¹⁷⁶ D[.]ny, Dnny (=Danuna'lar) suretinde isabetli olarak tamamlanmıştır; bk. H. Th. Bossert: *Altikreta*, 3. baskı, Berlin 1937, s. 68; B. Landsberger *Sam'al*, s. 50; A. Dupont-Sommer: *Les Araméens*, s. 42.

¹⁷⁷ Landsberger'in bu son cümle için ettiği tercüme ise şöyledir: “... ve Assur Kırallığına karşı onun kira malı (Almanca: Mietling) idim” (kış. *Sam'al*, s. 50) R. O'Callaghan, Landsberger'in “Mietling=kiralık adam” kelimesinin okunuşunu ihtiyat kaydı ile karşılamayı ileri sürmüştü. Roger T. O'Callaghan: “The Great Portal Inscription from Karatepe”, *Orientalia N. S. XVIII* (1949), s. 195, altnot 7.

¹⁷⁸ H. Th. Bossert: “Die phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *Oriens I*, 2 (1948), s. 163-192; 1. Fortsetzung, *ayn. yr. II*, 1 (1949), s. 72-120; 2. Fortsetzung, *Archiv Orientalni XVIII*, 3 (1950), s. 10-42; 3. Fortsetzung, *JFK I*, 3 (1951), s. 264-295; 4. Fortsetzung, *JFK II*, 2 (1952), s. 167-188; 5. Fortsetzung, *JFK II*, 3 (1953), s. 293-339; 6. Fortsetzung, *Gedenkschrift Paul Kretschmer I*, Wien 1956, s. 40-51.

¹⁷⁹ Meselâ krş. A. Alt: “Die geschichtliche Bedeutung der neuen phöniki-schen Inschriften aus Kilikien”, *Forschungen und Fortschritte XXIX*, 11-12 (Haziran 1948), s. 122.

¹⁸⁰ Danuna ülkesinin Ön Asya'nın muhtelif bölgelerine lokalize edilmesi hususundaki muhtelif fikirleri toplu ve tenkidî bir surette görmek için bk. B. Landsberger: *Sam'al*, s. 53-54.

¹⁸¹ En eski kaydı bir Amarna mektubuna kadar giden (M.ö. XIV. yüzyıl) *mât Da-nu-na* (=Danuna ülkesi)'ne ve umumiyetle Danuna'lara dair muhtelif Ön Asya kaynaklarındaki kayıtlar için bk. H. Th. Bossert: *Altikreta* 3. baskı, Berlin 1937, s. 67-68; Bossert-U. B. Alkım: *Karatepe. İkinci Ön-Rapor*, İstanbul 1947, s. 31-32; B. Landsberger: *Sam'al*, s. 53-54; O'Callaghan: *ayn. yr.*, s. 193-196.

suretle Amanuslar'ın batısına yerleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak gerek Kilamuwa yazıtından ve gerek Assur menbalarındaki kayıtlardan, Danunalar'ın Amanus'ları aşarak kuzey-batı Suriye'ye zaman zaman gelmiş olduklarını da anlamaktayız¹⁸².

Acaba Danuna'lar M.ö. IX. ve VIII. yüzyıllarından evvel de esas itibariyle Doğu Kilikya bölgesinde mi oturuyorlardı? Bu husustaki tarihî tahminleri yine Karatepe'nin çiftdilli yazıtlarından çıkartmak mümkündür: Karatepe yazıtlarının Fenike dilindeki versiyonunda, Karatepe Kalesinin kurucusu Asitawa(n)da-s, kendisini büyüten “³Wrk”ı¹⁸³, “*Mlk Dnnjm*” (=Danunalar Kırallı) suretinde ünvanlandırmaktadır¹⁸⁴. Karatepe yazıtlarının Hitit hiyeroglif versiyonunda ise “³Wrk” şahıs adının karşılığı olarak “Awarakus” görülür¹⁸⁵; “*Dnnjm*” karşılığı olarak da “Adanawa”¹⁸⁶ geçer. Şu halde, Hitit hiyeroglif metinlerinin çözücüsü Bossert'e göre “*Mlk Dnnjm*”=“Adanawas^{URU} LUGAL-tas”dır.

Karatepe'nin Hitit hiyeroglif metninde “*Dnnjm*” mukabili “Adanawa” adının görülmesi dikkat çekici bir husus olsa gerektir. Zira bu “Adanawa”, Boğazköy menşeli çivi yazılı vesikalarda “*Ataniya-*, *Adaniya-*”¹⁸⁷, Tell Açına'da bulunan tabletlerde “*Atanni-*”¹⁸⁸ şeklinde görülen ve bugünkü Adana ile bir tutulan¹⁸⁹ şehrin M.ö. I. binyılındaki adından başka bir şey değildir¹⁹⁰.

M.ö. II. binyılının ikinci yarısına ait Boğazköy menşeli vesikalarda “*Ataniya-*” ile ilgili iki metin bilhassa önemlidir: Telipinuş metni ve Sunaşşura andlaşması.

¹⁸² Meselâ bk. O'Callaghan: *ayn. yr.*, s. 196.

¹⁸³ ³Wrk, Assur metinlerinde M.ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısında hüküm sürdüğü anlaşılan Que Kırallı *Uriki* olarak teşhis edilmektedir. Bunun için meselâ bk. Bossert v. bşk.: *Karatepe Kazıları. I. Ön-Rapor*, Ankara 1950, s. 21; A. Alt: *ayn. yr.*, s. 122, 124.

¹⁸⁴ Karatepe *Heykel yazıtı*: süt. I, sat. 3; *Aşağı Giriş yazıtı*: süt. I, sat. 2.

¹⁸⁵ H. Th. Bossert: *Oriens'de I*, 2 (1948), s. 170, 171, 177-178.

¹⁸⁶ Bossert: *ayn. yr.*, s. 170, 171, 179.

¹⁸⁷ *mât alA-ta-ni-yaKI* (KBo I 5 iv 57); KUR *URUA-da-ni-ya* (Telipinuş metninde: bk. A. Goetze: *Kizzuwatna*, s. 57); *[URU]A-da-ni-ya-an* (=Adana şehrini, KUB XXIII 21 II 5, krş. Goetze: *Kizzuwatna*, s. 56); *URUA-da-ni-ya...kân* (KUB XXX 31 IV 7, krş. Goetze: *ayn. esr.*, s. 57-58); *URUA-ta-ni-y[a-aš]* (Bo 6524, krş. Goetze: *ayn. esr.*, s. 57).

¹⁸⁸ S. Smith: *Antiquaries Journal XIX* (1939), s. 45.

¹⁸⁹ A. Goetze: *Kizzuwatna*, New Haven, 1942, s. 58.

¹⁹⁰ Krş. Bossert: *Oriens'de II*, 1 (1959), s. 116.

Telipinuş (takr. M.ö. 1525-1500) metninin¹⁹¹ 21. paragrafında Hatti ülkesine isyan eden şehirler sayılırken altı şehrin yalnız isimleri zikredilmiş, iki şehrin ise adlarının başına “Ülke” idegramı konularak bunların birer bölge olmaları hususu belirtilmiştir. Bunlardan biri KUR URU *A-da-ni-a* (=Adana şehri ülkesi)¹⁹², diğeri ise KUR URU *Ar-za-yi-ya* (=Arzawa şehri ülkesi)dir. Arzawa ülkesinin Hitit kırallarını bir hayli meşgul etmiş bir memleket olduğu malûmdur¹⁹³, Arzawa gibi önemli bir ülkenin yanı başında Adaniya ülkesinin de sayılması, bu sonuncu ülkenin de kanaatimizce mühim bir kuvvet olduğuna ve Adana bölgesinde M.ö. XV. yüzyılda “Ataniya şehri devletinin” varlığına işaret teşkil eder.

Sunaşşura andlaşmasına¹⁹⁴ gelince: Bu barış andlaşmasında, Hatti arazisi ile Kizzuwatna arazisi arasında sınır tesbit edilirken sayılan şehirler arasında yalnız “Ataniya (şehri) Ülkesi” tâbirinin görülmesi, buna mukabil diğer şehirlerin sadece isimlerinin zikredilmesi, fikrimizce, Ataniya-bölgesinin Sunaşşura’nın yaşamış olduğu M.ö. XIV. yüzyılda da siyasi önemini tebarüz ettirmektedir.

M.ö. XV. yüzyıla ait Tell-Açana tabletindeki “*Atanni*” şehir adının aynı surette bugünkü *Adana*’ya tekabül etmesi, bu suretle kronolojik verilere uymakta ve Adana’nın, —Amanus dağlarının doğusunda kâin— Tell Açana (Alalaḥ)’da da tanındığını göstermektedir.

Kilikya’da son senelerde yapılan istikşafar, bilhassa Doğu Kilikya’da kesif bir Hitit yerleşmesinin varlığını göstermiş¹⁹⁵ ve

¹⁹¹ Telipinuş metni aşağıdaki tabletlerin birleştirilmesi ile terkip edilmiştir: Kbo III, 1 (=2 BoTU 23 A), KUB XI 1 (=2 BoTU 23 B), KUB XI 5 (=2 BoTU 23 D), krş. Sturtevant-Bechtel: *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, s. 182-200.

¹⁹² Krş. 2 BoTU 23 D; Goetze: *Kizzuwatna*, s. 57.

¹⁹³ E. Forrer: “Arzawa” maddesi, *Reallex. d. Assyriologie* I (1928), s. 162-163; F. Kinal: *Geographie et l’histoire des Pays d’Arzawa*, Ankara 1953, s. 24-45.

¹⁹⁴ Sunaşşura andlaşması için bk. KBo I 5 (bir duplikatı *MDOG* 73 [1935], s. 32, altnot 2), tercümesi için krş. E. Weidner: *Politische Dokumente aus Kleinasien* (BoSt. 8), Leipzig 1923, s. 88-111; A. Goetze: *ayn. esr.*, s. 38-59.

A. Goetze: *Kizzuwatna*, New Haven 1940, s. 36-59.

¹⁹⁵ Kilikya höyüklerinin büyük bir kısmı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Ön Asya Dilleri ve kültürleri Kürsüsü adına Prof. Dr. H. Th. Bossert’in başkanlığı altında bir kurul tarafından bilhassa 1948-1950 yılları arasında istikşafa tâbi tutulmuş (bk. U. B. Alkim: *Bellekten*’de XXIII [1959], s. 60) ve fakat bu gezilerden elde edilmiş olan topraküstü malzemesi henüz yayınlan-

böylece Ataniya bölgesindeki iskâna ait arkeolojik kalıntıları bize kadar intikal ettirmiştir.

İşte, Karatepe metinlerindeki *Dnnjm* (Danuna)=*Adanawa* (Adana) eşitliği ve “Adanawa” ile “Ataniya-”nın aynı olup bugünkü Adana olarak teşhis edilmesi, M.ö. II. binyılının sonlarında da Danuna’ların Doğu Kilikya’da yaşamış olduğunu muhtemel kılmaktadır. Danunalar Kırallı Asitawandas’ın (M.ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısı) Hitit hiyeroglif yazısını kullanmış olması, Kilikya’da Ataniya bölgesinde M.ö. II. binyılında da bu Hitit hiyeroglif yazısının evveliyatı olması lâzım geldiğine işaret etmektedir. Nitekim Tarsus kazılarında Miss Hetty Goldman tarafından birçok Hitit hiyeroglif lejandlı bulle’lerin meydana çıkarılmış olması¹⁹⁶, Sirkeli’deki Muwattalli kaya kabartması¹⁹⁷ ve Hemite’deki yine hiyeroglif lejandlı kaya anıtı¹⁹⁸ bu hususu gerçeklemektedir. Henüz işaretleri kesin bir surette okunmayan Hemite kaya anıtının, mahallî bir kıralla, başka bir deyimle, M.ö. II. binyılı sonlarındaki Danuna kırallarından birine ait olabileceği ihtimalini bu vesile ile belirtmek yerinde olacaktır sanırız. İşte bu saydığımız deliller, M.ö. IX. ve VIII. yüzyıllardan evvel, başka bir tâbirle, M.ö. II. binyılının son yarısında ve sonralarında, esas itibariyle bugünkü Adana bölgesinde Danunalar’ın oturmuş olduklarını büyük bir ihtimalle göstermektedir.

Şimdi tekrar M.ö. IX. yüzyılda *Sam'al-Danuna* münasebetine dönelim: Kilamuwa’yı baskı altında bulduran Danuna kırallı acaba kimdi? Bu hususta bizi aydınlatan bir vesika henüz mevcut değildir. Ancak böyle bir baskı veya münasebetin Arslanlı Bel üze-

mamıştır (Bossert: *Orientalia N. S.’de* XXVIII [1959], s 229). Buna mukabil aynı bölgede 1951 yılı yazında dolaşmış olan Miss M. V. Seton-Williams, Miss J. M. Munn-Rankin, Miss J. du Plat Taylor, Dr. J. Waechter ve J. Mellaart’ın verimli gezilerinin sonuçları neşredilmiş bulunmaktadır (krş. M. V. Seton-Williams: “Cilician Survey”, *Anatolien Studies* IV [1954], s. 121-174). Topraküstü buluntularına göre Kilikya’daki Hitit yerleşmesi için bk. Seton-Williams: *ayn. yr.*, s. 133-135 ve s. 134’deki Harita.

¹⁹⁶ Tarsus bullaları kısa bir müddet önce I. Gelb tarafından yayımlanmıştır, bk. H. Goldman: *Excavations at Gözlükule*, Tarsus, cilt II’de, s. 242-254, Plates 401-408, No. 1-61b.

¹⁹⁷ I. Gelb: *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Chicago 1939, lev. LXVIII; H. Th. Bossert: *Ein hethitisches Königssiegel*, Berlin 1944, s. 230, res. 115.

¹⁹⁸ Şimdilik krş. Bossert: *Orientalia N. S.’de* XIX (1950), s. 124-125; M. Riemschneider: *Die Welt der Hethiter*, 2. baskı, Stuttgart 1955, lev. 6 üst.

rinden Kuzey Suriye'ye sızma suretiyle mümkün olabileceğini söylememiz gerekmektedir.

b) Arkeolojik münasebet:

Sam'al ile *Danuna* arasındaki arkeolojik münasebete delil olarak, Demuztepe'de yaptığımız kazılarda¹⁹⁹ meydana çıkan iki kapıarslanını²⁰⁰ göstermek istiyoruz. Zincirli'nin M.ö. IX. yüzyıla ait arkaik üslûplu arslanlarına pek benzeyen bu Domuztepe arslanları kanaatimizce Zincirli arslanlarını tanıyan bir sanatkâr tarafından işlenmiş olmalıdır. Acaba Karatepe'nin tam karşısında ve Ceyhan (klâsik çağlarda: Pyramus) nehrinin doğu kıyısında kâin Domuztepe²⁰¹, M.ö. IX. yüzyılda Sam'ala bağlı olabilir mi? Gerçi Domuztepe'de M.ö. IX. yüzyıla ait bir mimarî kat bulunmuştur²⁰². Ancak, Kila muva yazıtının 7 nci satırına göre Sam'alın, Danuna karşısındaki müşkül durumu gözönünde tutulacak olursa böyle bir imkânın gerçekliğini kabul etmek güçtür. Buna mukabil, Domuztepe'nin M.ö. IX. yüzyılda Danunalara ait olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususu hem Kila muva yazıtı ve hem Karatepe'deki Asitawa(n)da-s devri öncesine ait mimarî kat²⁰³ aydınlatmaktadır. M.ö. IX. yüzyılda Domuztepe'nin Danunalara ait olduğunu kabul ettiğimize göre Zincirli'nin arkaik arslanlarına benzeyen Domuztepe kapı-arslanları için Sam'al bölgesinden Danuna bölgesine bir sanatkâr getirtilerek bu Domuztepe arslanlarının yaptırılmış olmaları hatıra gelebilir. Nitekim Eski Ön Asya'da bir sanatkârın veya belirli bir ekolün muhtelif yerlerde tezahür ettiğine dair şu misalleri verebiliriz: Sakçagözü kiral kabart-

¹⁹⁹ Domuztepe kazılarının toplu sonuçları için bk. U. B. Alkım: "Domuztepe Kazılarının arkeolojik sonuçları", *Belleten* XV, sayı 62 (Nisan 1952), s. 225-237 (= aynı metnin İngilizcesi, *ayn. yr.*, s. 238-250); *ayn. yr.* s. 250 yanı lev. XL, res. 18-19 ve lev. XLIII, res. 24-25'de Domuztepe'nin monumental kapı-arslanları.

²⁰⁰ F. von Luschan: *AIS* lev. XLVI; E. Akurgal: *Spathethitische Bildkunst*, Ankara 1949, lev. IV-VI; *Altanatolien* res. 896, 897.

²⁰¹ Domuztepe'nin coğrafî konumu için buradaki 2 No.lu haritamıza bk.

²⁰² U. B. Alkım: "Domuztepe Kazısının arkeolojik sonuçları", *Belleten* XV (1952), s. 236.

²⁰³ Karatepe'nin Asitawandas devri öncesine ait mimarî katı için son olarak krş. U. B. Alkım: "On bir mevsimlik Karatepe kazılarının arkeolojik sonuçlarına toplu bir bakış", *V. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, s. 73-75.

ması²⁰⁴ ile Malatya kiral heykelinin²⁰⁵ ve bazı Zincirli sfenksleri²⁰⁶ ile Sakçagözü sfenkslerinin²⁰⁷ hemen hemen aynı olmaları gibi. Bundan başka yabancı ülkelerden sanatkâr getirildiğine dair Boğazköy menşeli bir vesikayı yine hatırlıyabiliriz: KBo I 10, a.y. 58-61. Bu tablette Hitit kralı Hattusil III (takr. 1275-1250), bir Babil kralına yazdığı mektupta kendisine bir heykeltraş gönderilmesini istemektedir²⁰⁸.

İmdi, Domuztepe M.ö. IX. yüzyılda Danunalara ait olduğu takdirde, Domuztepe'de bulunmuş olup üslûp bakımından M.ö. IX. yüzyıla ait çift boğalı heykel kaidesi²⁰⁹ üzerindeki Hitit hiyeroglif yazıtının²¹⁰, Asitawa(n)da-s'dan evvelki bir Danuna kralı tarafından vücade getirilmiş olması lâzım gelir; bu kralın, Kilamuva devrinde Sam'ala baskı yapmış olması ve Sam'ala karşı herhangi bir hareket vesilesiyle ve Arslanlı Bel yolu ile Amanusları aşarak Sam'al bölgesine inmesi ihtimali de akla gelebilir.

M.ö. VIII. yüzyılda ise, Sam'al ile Danuna arasında doğrudan doğruya bir münasebeti gösteren herhangi bir vesikaya sahip bulunmamaktayız. Esasen bu devrin son çeyreğinde gerek Danunalar'ın ve gerek Sam'al'ın Assur istilâsına uğramış olduğu malûmdur²¹¹. Arslanlı Bel'in ve Amanuslar'ın Kilikya'ya bakan bu kesiminin Hıllakku'ların kontrolü altında bulunmuş olması büyük bir ihtimal dahilindedir.

Doğu Kilikya'da M.ö. VIII. yüzyıldan sonra da "Danuna=Adanawa-Halkının" kalıntısı acaba yaşamış mıdır? Yazılı kaynakların henüz mevcut olmamasına rağmen bu soruya hayır demeye

²⁰⁴ AAA I (1908), lev. XL, res. 1, No. 6; *Altanatolien*, res. 883.

²⁰⁵ L. Delaporete: *Malatya-Arslantepe I*, Paris 1940, lev. XXIX; *Altanatolien*, res. 791-795.

²⁰⁶ AIS IV, lev. LVI; *Altanatolien*, res. 900.

²⁰⁷ AAA I (1908), lev. XLII, res. 1, 2; *Altanatolien*, res. 877-878.

²⁰⁸ Bu ilgiçeker metnin tercümesi için bk. B. Landsberger: *Sam'al*, s. 105, altnot 269.

²⁰⁹ U. B. Alkım: *Bellekten*'de XV (195.), lev. XLV, res. 27.

²¹⁰ Domuztepe'deki bu kaide üzerinde bulunan Hitit hiyeroglif yazıtı, kabartma-yazı halinde olup pek bozuk bir vaziyettedir; krş. U. B. Alkım: *Bellekten*'de XIV, sayı 56 (Ekim 1950), s. 650-651 ve altnot 9.

²¹¹ Danuna devletinin Sargon II.'nin Que (=Kilikya) seferi sırasında ortadan kaldırılmış olduğu ve Asistawandawa şehrinin de çetin savaşlardan sonra tahrip edildiği anlaşılmaktadır (M.ö. 715).

hakkımız olmadığını itiraf etmek gerektiğini de kabul etmek yerinde olur sanırız. Tamamen Hitit geleneğinde ve hattâ üslûbunda tasvir edilmiş olan Babaoğlan kaya kabartması²¹², Bahadırlı menşeli²¹³ M. ö. IV. yüzyıla ait Aramca yazıt üzerindeki “Kbbḫ” (=Kubaba) v.s. gibi isimler²¹⁴ ve Doğu Kilikya bölgesinde Geç-Antik devre kadar intikal eden *Tarkondimotos*²¹⁵ v.s. gibi şahıs adları bu hususu desteklemektedir.

E

SONUÇLAR

Buradaki yazımızın sonuçlarını birkaç madde halinde özetliyelim:

1. Coğrafi verilere ve 1955 yılında müellifin yaptığı gezide tesbit ettiği arazi durumuna göre Karatepe (Asitawandawa) ile Zincirli (Sam'al) arasındaki tarihî yolun seyri şöyledir: Zincirli-Ulucak-Arslanlı Bel-Ayran-Bahçe-Domuztepe-Karatepe (bk. Harita 1 ve 2).

2. Arslanlı Bel, Amanus Dağlarının kuzey kesiminde önemli bir geçit olup “Arslanlı Beli”, “Arslan Boğazı”, “Bahçe Beli”, “Amanus Geçidi” “Darius Geçidi” ve “Amanus Kapıları” adı ile de tanınmaktadır. Arslanlı Bel, Ptolemaeus'da: *Ἀμανικαὶ πύλαι* (=Amanus Kapıları); Polybios'da: *Ἀμανίδες Πύλαι* (=Amanus Kapıları; Arrianus'da: *Πύλαι Ἀμανίδες* (=Amanus Kapıları); suretinde kaydedilmektedir. IX. yüzyıl Arap yazarlarından Belâzurî'de “Arslanlı Bel” kanaatimizce *درب اللكام* (Derb el-Lukkâm=Amanus Geçidi) olarak zikredilmektedir.

²¹² Çem kaya kabartması için bk. Bossert-Alkım: *Karatepe, Kadırlı ve Dolayları*, İstanbul 1947, s. 9 ve res. 98-100; U. B. Alkım: *Belleten*'de XIV, sayı 56 (Ekim 1950), lev. LXXXIX, res. 48a ve 48b; Babaoğlan kaya kabartması için krş. Bossert-Alkım: *ayn. yr.*, s. 10-11 ve res. 109, 114.

²¹³ Krş. “Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulunun 1957 yıl çalışma raporu” *Belleten* XXII, sayı 88 (Ekim 1958), s. 630.

²¹⁴ 1957 yazında H. Çambel ve müellif tarafından, Karatepe'nin 6 km. kadar kuzeyinde kâin Bahadırlı köyünde bulunmuş olan bu yazıt esmer gri bazalt üzerine oyma suretiyle Aramca olarak yazılmıştır; yakında Prof. A. Dupont-Sommer tarafından yayımlanacaktır (M.ö. IV. yüzyıl).

²¹⁵ Bu ad bu bölgede pek yaygındır. Kırıl adı olarak görüldüğü gibi (meselâ Hierapolis-Kastafala Kırılı Tarkondimotos I, ve II) alelâde şahıs ismi şeklinde de karşımıza çıkar, bk. Bossert ve Alkım: *Karatepe, Kadırlı ve Dolayları*, s 8 ve res. 64, 67, 187 (Kadırlı = “Flaviopolis” menşeli), s. 9 ve res. 88, 202 (Mehmetli-Kuruca Ören menşeli).

3. Zincirli ile Karatepe arasında tabii bir mânia teşkil eden ve zengin ormanları dolayısıyla Yakın Doğu'nun ilgisini üzerinde toplayan Amanus Dağları, M.ö. III. binyılı Mezopotamya kaynaklarında (Eski Akkad ve Sumer) "*Amanum*", İmparatorluk devrine ait henüz yayımlanmamış bir Hitit tabletinde "*Amana*"; M.ö. IX.-VII. yüzyıl Assur yazıtlarında "*Ḫamanu*"; klâsik kaynaklarda "Amanos" ve "Amanus"; Bizans menbalarında Μαῦρον ὄρος = *Mauron Oros* (=Kara Dağ), Μελάντιον ὄρος = *Melantion oros* (=Kara Dağ), Παγκόσμιον; Ermeni vesikalarında "Kara Dağ"; Haçlılar devrine ait batı kaynaklarında *Montana nigra* (=Kara Dağ) suretinde görülmekte, İslâm kaynaklarında ise جبل اللكام (*Cebel el-Lukkâm*) şeklinde kaydedilmektedir. Muhtelif Coğrafyacılar tarafından Almadağ, Akmadağ, Karadağ, Gâvur Dağı ve Nur Dağları olarak da adlandırılan Amanus Dağları, 1941 yılında Ankara'da toplanan Türk Coğrafya Kongresinde—eski ismine uyularak— "Amanus" suretinde kabul edilmiştir.

4. Arslanlı Bel'in esaslı istikşafı 1879 - 1882 yılları arasında Sir Charles Wilson'un başkanlığı altında İngiliz heyeti; 1880 de İngiliz yüzbaşılardan Andrew Scott-Stevenson ve zevcesi; 1883 de Prusya Akademisi adına Carl Humann, Felix von Luschan ve Otto Puchstein; 1955'de de bu satırların yazarı tarafından yapılmıştır.

5. Gerek Arslanlı Bel ve gerek Beylân geçidi gibi önemli stratejik noktaları ve gerek haiz oldukları ormanları dolayısıyla Amanus Dağları ve Amanus bölgesi çok eski çağlardan itibaren zaman zaman siyasî kontrol altında bulundurulmuştur. Boğazköy menşeli Naram-Sin metninde (KBo III 13 ö.y. 13) bir Sedir Dağı (=Amanus Dağı) kıralı adının geçmesi gibi (tacr. M.ö. XXII. yüzyıl).

Daha sonraki çağlarda Amanus Dağlarında, bölgenin güvenini bozan "Dağ Halkı" oturmuştur.

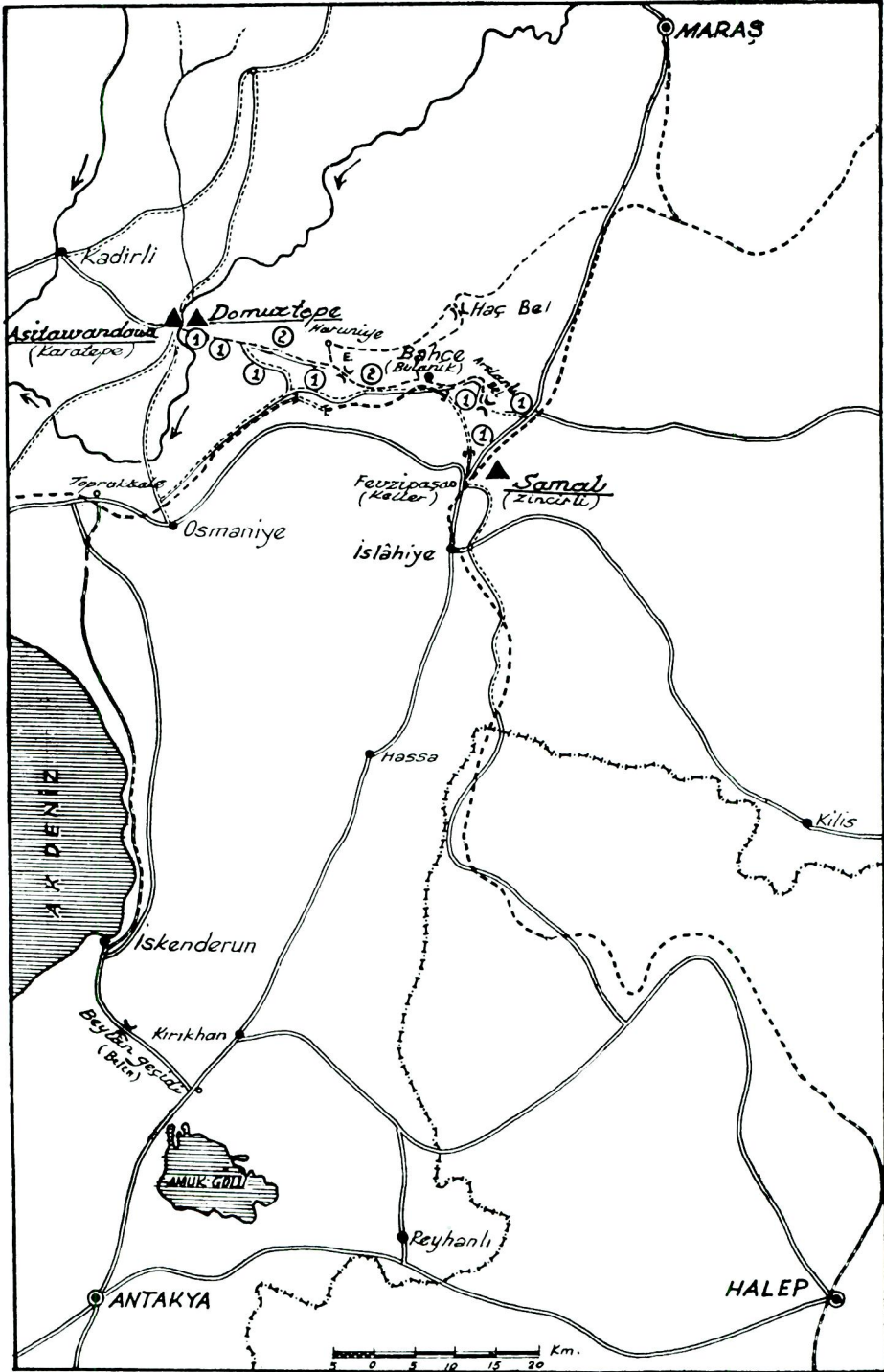
Klâsik devirlerde Amanus kesiminin güvensizliği, M. Tullius Cicero'nun mektuplarında bilhassa belirtilmiş ve "Amanus'lular", Roma'nın "daimî düşmanı" telâkki edilmiştir. Hattâ Cicero, Amanus âsilerine karşı M.ö. 51 yılında giriştiği savaşta kazandığı zafer üzerine ordusu tarafından "İmparator" ilân edilmiştir ki kendisinin bu ünvanını Laodikeia (=Frigya'daki Lâdik şehri)'da bastırmış olduğu bir kistofor'unda görmekteyiz.

6. Sam'al-Danuna arasındaki —Arslanlı Bel yolu ile olması gereken— tarihî ve arkeolojik münasebetlere gelince: Karatepe'de meydana çıkarılmış olan ve M.ö. VIII yüzyılın son yarısına ait olan Fenike-Hitit hiyeroglif çiftdilli yazıtlarında Danuna = Adanawa olduğuna ve Adanawa'nın da Boğazköy menşeli olup M.ö. XIV.-XIII. yüzyıla tarihlendirilen çivi yazılı tabletlerde adı görülen Adaniya- veya Ataniya- (=bugünkü Adana) ile bir tutulduğuna göre, Danunalar'ın M.ö. II. binyılının son yarısında veya sonlarında esas itibariyle bu günkü Adana bölgesinde oturmuş oldukları büyük bir ihtimal dahilindedir. Hemite'de 1947 yılında Prof. H. Th. Bossert ve bu satırların yazarı tarafından bulunmuş olan Hitit hiyeroglif lejandlı kaya kabartmasının mahallî kırallardan birine veya Danuna kırallarından birine ait olması mümkündür.

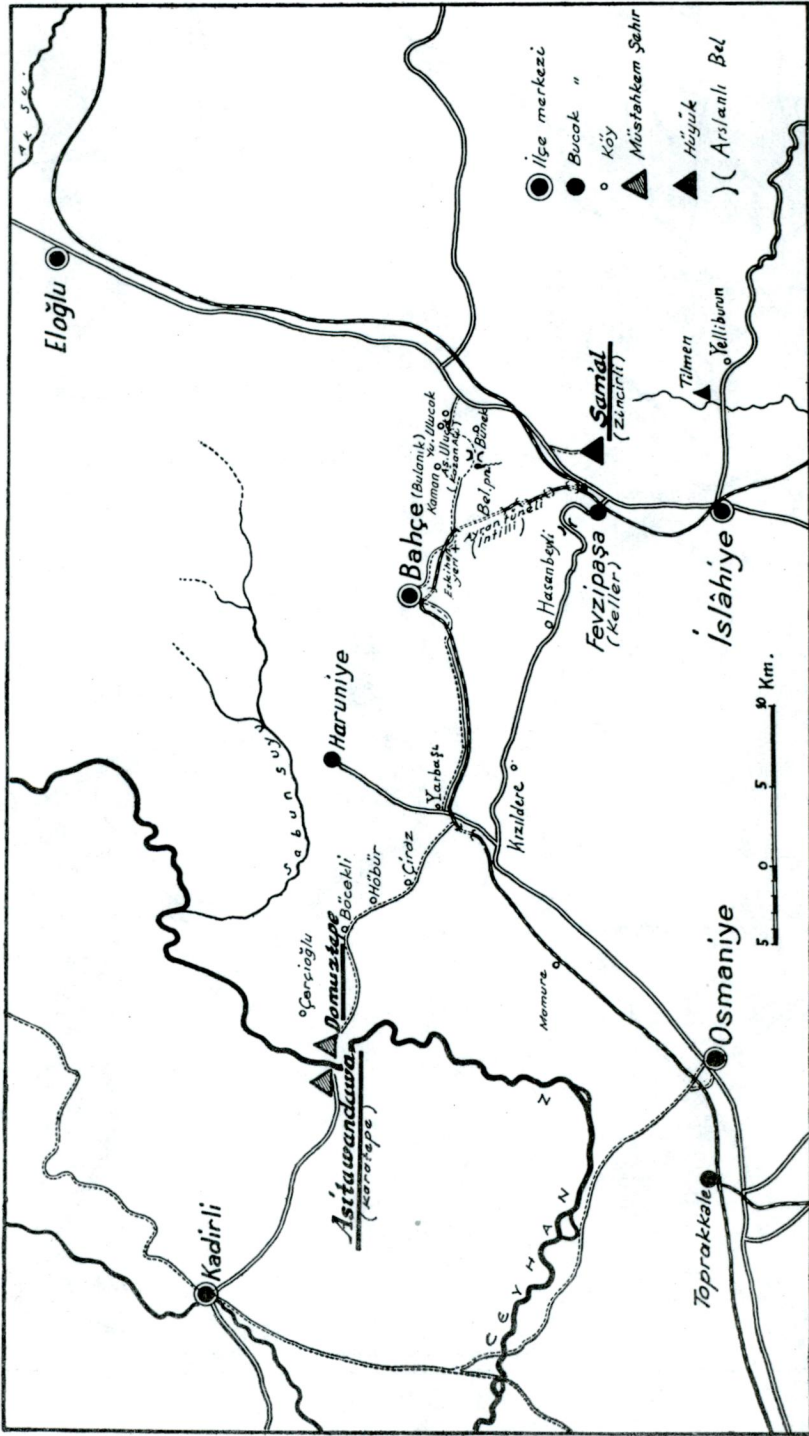
Zincirli menşeli Kilamuwa yazıtından çıkarılan sonuca göre, Danunalar'ın M.ö. IX. yüzyılın son çeyreğinde Sam'ala baskı yapmış olduğu başka bir deyimle Sam'al bölgesini kısa da olsa idaresi altında bulundurduğu anlaşılmaktadır.

Karatepe'nin tam doğu karşısındaki Domuztepe'den meydana çıkarılmış olan ve Zincirli'nin arkaik arslanlarına pek benzeyen kapı arslanları, M.ö. IX. yüzyılda Danunalar'ın idaresinde olan Domuztepe'ye Sam'al bölgesinden bir sanatkâr getirtilerek yaptırılmış olabilir, ki bu da bize Eski Ön Asya geleneklerine uyularak sanatkâr celbi hususunda diğer bir misal teşkil etmektedir.

Amanus Dağlarının doğu bitişiğinde veya doğu yakınındaki Hacıbebekli, Sakçagözü, Zincirli, İslâhiye, Altıntop ve Hassa Ovalarında kâin hüyüklerde başlamış olduğumuz araştırmalar geliş-tikçe bölgemizin iskân tarihine ve tarihî coğrafyasına dair yeni malzemenin ekleneceği ümidindeyiz.

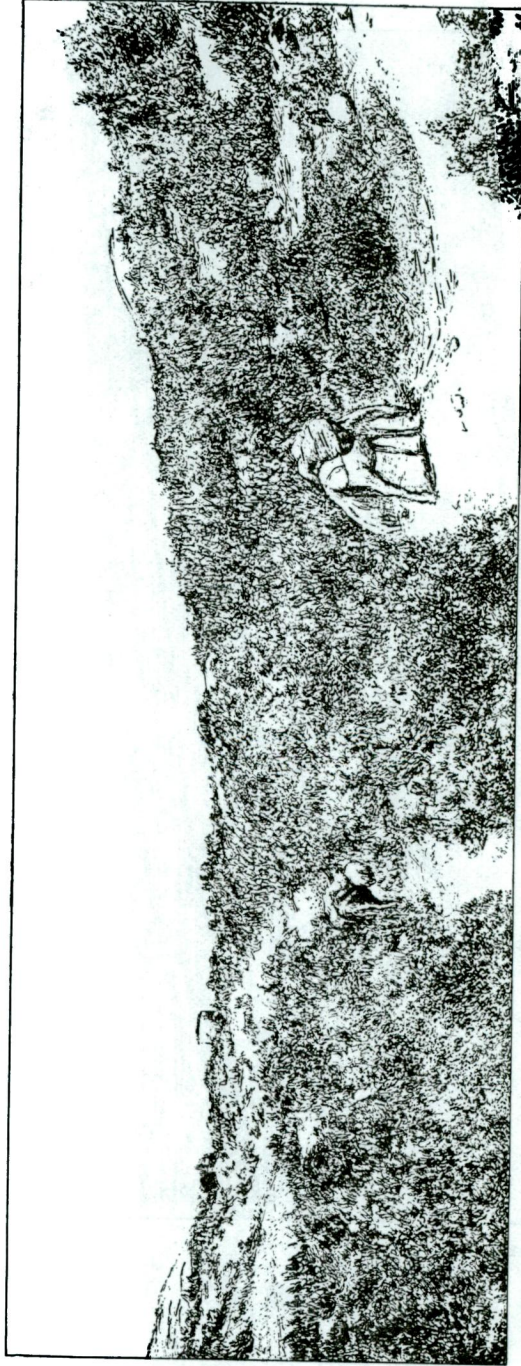
(Harita 1)

(Harita 2)

Res. 1 — Amanus Dağlarının doğu yönüne Gerçin mevkiinden bir bakış
(Müellifin çektiği fotoğrafa göre çizen : Resam Sadi Çulan)

Res. 2 — Arslanlı Bel'in doğu yönden görünüşü.
(Müellifin çektiği fotoğrafa göre çizen : Ressam Sadi Çılan)

Res. 3 — Arslanlı Bel'den batıya doğru inis.
(Müellifim çektiği fotoğrafa göre çizen : Ressam Sadı Çulan)

